

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу імені проф. В. Ф. Доценка

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

«До захисту в ЕК»

В. о. декана факультету

(підпис) **Віта ЦИРУЛЬНІКОВА**
(прізвище та ініціали)

« ____ » _____ 2022 р.

«До захисту допущено»

В. о. завідувача кафедри

(підпис) **Ірина МЕЛЬНИК**
(прізвище та ініціали)

« ____ » _____ 2022 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА**

зі спеціальності _____ **242 «Туризм»** _____
(код та назва спеціальності)

освітньо-професійної програми **«Туризмознавство»** _____

на тему: **«Розвиток промислового туризму на території Дніпропетровської області»**

Виконав: здобувач 2 курсу, групи **ЗТУ-2-4М**

(прізвище, ім'я, по батькові повністю) **Суховієнко Євгеній Володимирович** _____
(підпис)

Керівник **Антоненко Ірина Ярославівна** _____
(прізвище, ім'я та по батькові повністю) (підпис)

Рецензент **Парубець О.В.** _____
(прізвище та ініціали) (підпис)

Я як здобувач(ка) Національного університету харчових технологій розумію і підтримую політику університету з академічної доброчесності. Я не надавав(-ла) і не одержував(-ла) недозволеної допомоги під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Здобувач _____
(підпис)

Київ – 2022 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
 Інститут (факультет) готельно- ресторанного та туристичного бізнесу
 Кафедра туристичного та готельного бізнесу
 світній ступінь магістр
 Спеціальність 242 «Туризм»
 (код і назва)
 Освітньо-професійна програма «Туризмознавство»
 (назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

В. о. завідувачка
 кафедри туристичного та
 готельного бізнесу
І. Л. Мельник
 “ ” 20 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА

Суховієнка Євгенія Володимировича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Розвиток промислового туризму на території Дніпропетровської області»

керівник роботи д.е.н., професор Антоненко Ірина Ярославівна,
 (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від 25.11.2021 року № 969-КС

2. Строк подання здобувачем роботи 11.02.2022

3. Вихідні дані до роботи для написання кваліфікаційної роботи використані монографії, наукові статті Інтернет-джерела з даної тематики, статистична звітність по регіону, закони, стратегії і т.п.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
Досліджено теоретико-методологічні основи дослідження промислового туризму регіону. Здійснено діагностику ресурсного потенціалу Дніпропетровської області для цілей розвитку промислового туризму. Окреслені проблеми та перспективи розвитку промислового туризму в Дніпропетровській області на прикладі міста Кривий Ріг. Розроблено тури промислового туризму туристичним оператором м. Кривий Ріг.

5. Перелік графічного матеріалу
таблиць 14, рисунків 4

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
I	Професор Антоненко І.Я.		
II	Професор Антоненко І.Я.		
III	Професор Антоненко І.Я.		
IV	Професор Антоненко І.Я.		

7. Дата видачі завдання _____ 01.10.2021 ____ р. _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ З№	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір і затвердження теми роботи	01.09.2021- 30.09.2021 рр.	виконано
2	Оформлення і затвердження завдання на роботу	01.10.2021- 08.10.2021 рр.	виконано
3	ВСТУП РОЗДІЛ 1 Теоретичний	11.10.2021- 22.10.2021 рр.	виконано
4	РОЗДІЛ 2 Аналітичний	25.10.2021- 01.11.2021 рр.	виконано
5	РОЗДІЛ 3 Проектний	05.11.2021- 26.11.2021 рр.	виконано
6	РОЗДІЛ 4 Дослідно – рекомендаційний	29.11.2021- 10.12.2021 рр.	виконано
7	Висновки та пропозиції. Список використаних джерел. Додатки	13.12.2021- 24.12.2021 рр.	виконано
8	Оформлення роботи за структурою, представлення кваліфікаційної роботи на кафедрі та попередній захист у комісії	28.12.2021- 21.01.2022 рр.	виконано
9	Доопрацювання, оформлення, друкування, підготовка матеріалів до захисту	24.01.2022- 03.02.2022 рр.	виконано
10	Представлення готової зшитої кваліфікаційної роботи на кафедрі	11.02.2022 р.	виконано
11	Захист кваліфікаційної роботи в екзаменаційній комісії	21-22.02.2022 р.	виконано

Здобувач

(підпис)

Керівник роботи

(підпис)

Суховієнко Є.В.

(прізвище та ініціали)

Антоненко І.Я.

(прізвище та ініціали)

РЕЗЮМЕ
на кваліфікаційну роботу
Суховієнка Євгенія Володимировича
на тему: «Розвиток промислового туризму на території
Дніпропетровської області»

Кваліфікаційна робота складається з – 107 сторінок. Кількість розділів – 4, рисунків – 4, таблиць – 14, додатків – 1.

Об’єктом дослідження є процес розвитку промислового туризму на території регіону.

Предметом дослідження є теоретико та практичні аспекти розвитку промислового туризму на території Дніпропетровської області.

Метою кваліфікаційної роботи є характеристика ресурсного потенціалу та розробка пропозицій щодо розвитку промислового туризму на території Дніпропетровської області.

У I розділі досліджено теоретико-методологічні основи дослідження промислового туризму регіону.

У II розділі здійснена діагностика ресурсного потенціалу Дніпропетровської області для цілей розвитку промислового туризму.

У III розділі окреслені проблеми та перспективи розвитку промислового туризму в Дніпропетровській області на прикладі міста Кривий Ріг.

У IV розділі розроблено тури промислового туризму туристичним оператором м. Кривий Ріг.

Ключові слова: промисловий туризм, потенціал, регіон, туристичний продукт.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ РЕГІОНУ	11
1.1. Сутність та історія становлення промислового туризму регіону	11
1.2. Принципи та індикатори розвитку промислового туризму	21
1.3. Концептуальна інформаційна кадастрова система об'єктів промислового туризму	23
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ	29
2.1. Природні та антропогенні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості регіону	29
2.2. Історико-культурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону	32
2.3. Інфраструктурна компонента туристичного потенціалу регіону	43
Висновки до розділу 2	52
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА ПРИКЛАДІ МІСТА КРИВИЙ РІГ	54
3.1. Проблеми розвитку промислового туризму на Криворіжжі	54
3.2. Перспективи розвитку промислового туризму в м. Кривий Ріг	60
3.3. Оцінка вартості Програми розвитку промислового туризму в м. Кривий Ріг та її ефективність	72
Висновки до розділу 3	77

РОЗДІЛ 4. РОЗРОБЛЕННЯ ТУРІВ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ	79
ТУРИСТИЧНИМ ОПЕРАТОРОМ м. КРИВИЙ РІГ	
4.1. Пропозиції кращих індустріальних маршрутів	79
4.2. Оцінка вартості та ефективності запропонованих турів	87
промислового туризму	
Висновки до розділу 4	92
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98
ДОДАТКИ	108

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні, завдяки науково-технічному прогресу, світ перетворюється в єдиний простір, великі відстані перестали бути бар'єром для бажаючих здійснити подорож. Туризм сприяє впровадженню і застосуванню передових технологій, викликає активізацію світового ринку товарів і послуг, сприяє інвестуванню коштів у різні сфери виробництва, допомагає вирішувати проблеми зайнятості та оздоровлення населення.

Вплив економіко-географічних чинників на туризм здійснюється за двома напрямками: у першому – вони виступають як об'єкт, що приваблює туристів в певний район, а в другому – як важливий засіб, за допомогою якого розвивається туризм.

Економіко-географічні чинники є об'єктом, який сприяє туризму, в тому сенсі, що економіка кожного району досить різна між собою за структурою і рівнем всіх галузей господарства, за їх територіальним розміщенням та сполученням, специфікою технологічних процесів і т.д., що викликає інтерес у представників ділових і промислових кіл. Часто в програму подорожей бізнесменів і промисловців входить відвідування наукових центрів і виробничих підприємств з метою ознайомлення з результатами досягнень даного регіону в науково-технічній сфері, вивчення досвіду, технологій, підвищення професійного рівня та кваліфікації. На сьогоднішній день у світі багато великих і малих виробництв тісно співпрацюють з туристичними фірмами, тим самим рекламуючи власну продукцію та розширюючи ринки збуту. Організація спеціальних турів на промислові об'єкти, місця народних промислів, що має за мету ознайомлення з техногенними спорудами, процесами і явищами, технологіями виготовлення оригінальної продукції цінується дуже дорого і приносить значні доходи [54, с. 275]. Ця ідея знайшла свій подальший розвиток у такому новому напрямку як промисловий туризм, суть якого – подолання негативного ставлення до промислових міст і

територій, ознайомлення людей з надбаннями індустріальної епохи, показ найкращих витворів індустріальної цивілізації, осередків народних промислів. Занедбані промислові підприємства, депресивні райони, можливо, колись стануть не менш популярними місцями відпочинку, ніж художні галереї чи морські пляжі.

Проте підвищена зацікавленість туристів до промислових об'єктів вимагає, перш за все, вивчення екологічної та техногенної ситуації території, гарантування безпеки туристів [45].

В Україні промисловий туризм має всі перспективи для того, щоб зайняти певний сегмент туристичного ринку. Основою для цього є потужний промисловий осередок, природні об'єкти промислового туризму, місця народних промислів. На теренах Дніпропетровської області найхарактернішою ознакою є наявність всіх цих об'єктів. Значною мірою цьому «посприяв» військово-промисловий комплекс колишнього Радянського Союзу, залишені і занедбані об'єкти якого після детального дослідження і вивчення їх стану еколого-техногенної безпеки можуть бути ефективно задіяні для промислового туризму.

З урахуванням наявних у Дніпропетровському регіоні природного, економічного, наукового і технічного потенціалу, а також його історичних і географічних особливостей, стратегічна мета перспективного розвитку території полягає в тому, щоб на основі оптимального використання природних, матеріально-технічних, трудових та інтелектуальних ресурсів створити ефективну територіальну систему промислового туризму [63, с. 134], яка забезпечить матеріальний добробут населення і екологічну безпеку краю.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Теоретичні основи концепції промислового туризму вивчалися в роботах таких вчених, як Е.А. Фрю [1], Дж.Е. Едвардс [2], Дж.Дж. Хосперс [3]. Питання, що стосуються досліджень промислової спадщини в Україні, розглядались у працях Н.Д. Свірідової [4], В.О. Сорочан [5] та в інших.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та визначення перспектив розвитку промислового туризму як способу підвищення привабливості промислових регіонів, зокрема Дніпропетровської області.

На основі цього були поставлені такі **завдання**:

- дослідити теоретико-методологічні аспекти промислового туризму регіону;
- здійснити діагностику ресурсного потенціалу Дніпропетровської області для цілей розвитку промислового туризму.
- окреслити проблеми та перспективи розвитку промислового туризму в Дніпропетровській області на прикладі міста Кривий Ріг.
- розробити тури промислового туризму туристичним оператором м. Кривий Ріг.

Об'єктом дослідження є процес розвитку промислового туризму на території регіону.

Предметом дослідження є теоретико та практичні аспекти розвитку промислового туризму на території Дніпропетровської області.

Інформаційною базою дослідження є статистичні джерела, монографічні видання, статті у фахових збірниках відчизняних та зарубіжних науковців, джерела Інтернет.

Методичною основою дослідження є комплекс методів: порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, порівняння, статистичні методи, розрахунки, методи кількісного та якісного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці інноваційного індустріально-логістичного туру в м. Тель-Авів, Ізраїль.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані напрями та розроблені тури можуть бути використані для подальшого розвитку промислового туризму в Дніпропетровській області.

Публікації у наукових виданнях. Основні положення кваліфікаційної роботи опубліковані у тезах «Розвиток промислового туризму в межах промислового регіону» збірника матеріалів факультетської конференції ГРТБ

НУХТ (2021 рік).

Структура роботи. Кваліфікаційна дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Загальний зміст роботи викладено на 107 сторінках, містить 14 таблиць і 4 рисунки. Список використаної літератури складає 91 джерело.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ РЕГІОНУ

1.1. Сутність та історія становлення промислового туризму регіону

Світова економічна криза дала значний поштовх для формування відносно нового виду туризму – промислового [47]. Промисловий туризм – це організація турів на діючі (або ті, що колись діяли) промислові підприємства та місця народних промислів, з метою задоволення пізнавальних, наукових, професійних, ділових, культурологічних та інших потреб. З кожним днем ритм життя пропонує нам розширювати коло своїх інтересів та вподобань. Тож сучасні мандрівники все більше уваги приділяють не пасивному відпочинку, а пригодницькому, культурно-освітньому, науково-пізнавальному. Так промисловий туризм надає можливість пізнати суть та особливості функціонування підприємств, заводів, станцій та відчинити двері у світ, доступ до якого раніше був засекреченим.

Туризм – це динамічне, орієнтоване на споживача, явище. Туристична діяльність в розвинених країнах є важливим джерелом підвищення добробуту держави, що стимулює пошук нових рішень і напрямів у цій галузі. Одним із них є промисловий туризм, для організації якого потрібно незначних витрат, а ефективність від його діяльності може бути більшою від раніше відомих видів.

Промисловий туризм зосереджений у промислових регіонах і має за мету ознайомлення з індустріальними ландшафтами, з витворами індустріальної архітектури, відвідування працюючих виробництв для задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів. Індустріальні ландшафти – це ландшафти, що виникли на індустріальному етапі розвитку суспільства і формуються внаслідок впровадження науково-технічних досягнень та інженерних рішень свого часу, структурно-функціональних

особливостей технологічних циклів та їх територіальної організації, тобто відображають всю суму того, що можна назвати індустріальною культурою [64].

Організація туристичних екскурсій на діючі виробництва та промисли може стати значною підмогою в розвитку малого та середнього бізнесу, забезпечити додаткові надходження до місцевого бюджету. Від слова «криза» нарешті почали втомлюватися. Це гарна втома, яка змушує шукати нові, нестандартні технології виживання в економіці – ті самі інновації, про які в нас так багато й самовіддано говорили до кризи. Найцікавіші рішення, як правило, є між дисциплінами, між традиційними нішами діяльності, які на перший погляд здаються безглуздими. Вважають, що не можна, наприклад, місту в рівній мірі розвивати промисловість і туризм. Це несумісні сфери, які заважають одна одній. Але непередбачуваний розвиток швидкозмінливого світу доводить, що прориви в розвитку треба шукати саме в поєднанні непоєднуваного. Один із яскравих доказів цього – це промисловий туризм у Західній Європі.

Промисловий туризм, хоча й не посідає домінуючих місць на світовому туристичному ринку, проте за кордоном уже чітко зайняв свою певну нішу. Наприклад, екскурсії на підприємства добувної промисловості, зокрема, в шахти, копальні, кар'єри здійснюються в багатьох країнах. Шахтний туризм поширений у Польщі (шахти Велічка та Бохні), Швеції (залізрудні шахти м. Кірина), Естонії (сланцеві шахти Кохтла-Нимме), Норвегії (мідна копальня Ророс), Чехії (срібна копальня Кутна-Гора), Словаччині (золоторудна шахта Банска Штявница), Росії (в Хібінах, Солікамську, Воркуті), Чилі (мідна копальня Чукікамата), ПАР (алмазні шахти Кімберлі), Австралії (золоті шахти м. Теннант Крік), Фінляндії.

Старовинна Копальня солі "Велічка" (Польща) є єдиним гірничим об'єктом у світі, діючим з часів середньовіччя. Її оригінальні виробки (коридори, експлуатаційні камери, озера, свердловини) загальною довжиною

300 км розташовані на 9 рівнях, що сягають глибини 327 м та ілюструють усі етапи розвитку гірничої техніки протягом різних історичних епох.

Експлуатація солі на родовищі, що утворилося близько 15 млн років тому (кайнозойська ера), триває тут безперервно від другої половини XIII ст. Територія копальні разом з полем Сулкув (на сході) і шахта Барич (на заході) має довжину близько 10 км (із заходу на схід) та ширину від 0,5 до 1,5 км (з півночі на південь).

Робота під землею завжди була небезпечною і ризикованою. Щороку майже кожен десятий працівник гинув або був травмований. Все це стало причиною крайньої релігійності гірників. Здавна будь-яка робота розпочиналася молитвою, тому під землею будували каплиці. У соляних копальнях деревина не боїться вологи, ніколи не гниє, а тільки вбирає сіль. Завдяки цьому дерев'яні хрести та ікони збереглися до сьогоднішніх днів. Після подій 1697 р., коли під час пожежі згоріла одна з каплиць, королівська комісія заборонила зберігати у них ікони та різьбу з матеріалів, що легко займаються. З того часу бере початок традиція різьблення солі. Різьбу виконували гірники, а найвідомішою з них вважається каплиця св. Кінги.

У світі існує досвід встановлення природоохоронного режиму для окремих ділянок кар'єрів і навіть цілих кар'єрів за умови, що вони є виключно важливими об'єктами геологічної історії Землі. Наприклад, у Німеччині, в Нижньому Гарці створено заповідник у зв'язку з важливим стратиграфічним і палеонтологічним значенням девонських порід, що тут відслонюються. У Франції за ініціативою професора геології Жака Гоше заповідано кар'єр поблизу м. Ліона з подальшим його обладнанням і створенням геологічного музею. Хрестоматійними прикладами збереження та заповідання індустриальної спадщини стали стара промислова зона Манчестера (Великобританія), металургійний центр Берслаген (Швеція), музей Орсе (Франція), промисловий парк Лоуелл (США), парк Дуйсбу'рг-Норд (Німеччина), Нижньотагілський державний музей-заповідник гірничозаводської справи Середнього Уралу (Росія).

Найактивніше сьогодні промисловий туризм розвиває Китай, зокрема, в місті Шанхаї – «колисці» сучасної промисловості цієї країни. Тут його орієнтують на бізнес-мандрівників (підприємців-промисловців), студентів, пенсіонерів – колишніх працівників підприємств міста тощо. І оскільки, як і за все в країні, за розвиток цього виду туризму взялася якнайактивніше влада, то не викликає сумніву, що невдовзі саме промисловий туризм стане новою «візитною карткою» Шанхаю.

На території України серед геологічних пам'яток природи загальнодержавного значення цікавими об'єктами є Одеські катакомби – система давніх підземних виробок, печер і тунелів, Склі МОПРа у м. Кривий Ріг Дніпропетровської області, що являють собою ділянку узбережжя річки Інгулець, де відслонюються скелі порід протерозою, серед яких переважають залізисті кварцити і сланці; перші згадки про них відносяться до 1781 р., що поклало початок відкриттю залізних руд Криворіжжя [33, с.71] та інші.

У світі користуються попитом екскурсії на великі заводи та фабрики, де туристів знайомлять з функціонуванням промислових комплексів, технологією та історією створення певної продукції, наприклад, популярним є ретротур на колишній металургійний завод у Чикаго, де туристи дізнаються про важку працю металургів у ХІХ ст.

Серед українських аматорів промислового туризму можна назвати Донецький та Карпатський край. Відомий спеціальний тур до соляної шахти м. Соледару (Донецька обл.). Екскурсія триває 1,5-2 години. Спуск і підйом із шахти здійснюється в клітці (ліфті) на глибину 300 м. Пропонований маршрут шахтою становить близько 700 метрів, включаючи зворотну дорогу до стовбура. У переліку обов'язкових вимог є дотримання правил техніки безпеки, а також затверджені фізіологічні обмеження щодо стану здоров'я туристів. Екскурсія проводиться з екскурсоводом. Чисельність однієї групи не перевищує 20 осіб.

За підкласами промислових ландшафтів запропоновано виділяти гірничо-промисловий і фабрично-заводський туризм [25]. Аналогічну

класифікацію можна застосувати і до індустріального туризму. Цікавою є диференціація міст за придатністю до індустріального туризму, в основу якої можна покласти критерій різнорідності об'єктів промислового туризму. Зокрема, було виділено монофункціональні міста, тобто міста, в яких існують умови для розвитку одного напрямку туризму – або гірничо-промислового (до них можна віднести міста Марганець, Токмак, Червоноград, Олександрія, Торез та інші) або фабрично-заводського (представлений переважно у великих містах типу Харкова, Дніпропетровська, Запоріжжя, Києва), а також поліфункціональні міста, де ймовірний розвиток обох напрямків, (прикладами є Кривий Ріг, Маріуполь, Донецьк).

Як приклад об'єкта гірничо-промислового туризму можна навести відомий ще з XVIII ст. рудник шахтного видобування кам'яної солі у нинішньому селищі міського типу Солотвин Тячівського району на Закарпатті. Здавна, ще за часів Австро-Угорщини, тут добували сіль. Свого часу медики помітили, що шахтарі, перебуваючи тривалий час у копальнях, не страждали на захворювання органів дихання, тому виробки рудника певний час використовували для лікування таких захворювань, а озеро Кунікунда славиться цілющими властивостями і за певними параметрами перевершує оздоровчі властивості курортів Мертвого моря.

В цьому напрямку потребують додаткового вивчення калійні шахти м. Стебника Львівської області, соляні шахти м. Калуша Івано-Франківської області (Домбровський кар'єр). Розсоли калійних родовищ полімінеральні, мають унікальні лікувальні властивості.

Важливими передумовами для розвитку промислового туризму є те, що в Україні створено і функціонують всесвітньовідомі промислові підприємства. Промислові регіони є потужним осередком фінансових ресурсів, що можуть бути використані як для розвитку потужної матеріально-технічної бази, проведення інтенсивної рекламної кампанії, так і для створення атрактивних закладів культурного та пізнавального характеру, до того ж у промислових центрах зосереджуються освітні та наукові заклади, де можливе створення

наукових розробок, які стосувалися б промислового туризму. Слід також зазначити, що основна ідея промислового туризму – подолання негативного ставлення до промислових міст, ознайомлення людей з надбаннями індустріальної епохи, показ кращих витворів індустріальної цивілізації.

Що необхідно для організації промислового туризму? Як показує практика інших країн, фінансові витрати на організацію туристичних маршрутів по діючих підприємствах порівняно невеликі. Інша справа – робота зі старими, кинутими майданчиками. Тут потрібен спеціальний інвестиційний проект з перетворення їх у видовищну національну спадщину. Адже якщо процес не можна зупинити, то його треба очолити. Цим принципом здавна користуються багато успішних політиків, бізнесмени і навіть цілі народи. Але в обох випадках потрібен ресурс, який у нас поки що у великому дефіциті. Це здатність найрізноманітніших інтересів кооперуватися в одному проекті. Перший крок у промисловому туризмі – це кооперація між міськими та регіональними органами влади, місцевої бізнес-еліти, місцевими знавцями-краєзнавцями та туристичними компаніями. Ось воно, ідеальне поле для державно-приватного партнерства, про який у нас теж прийнято багато говорити.

Промисловий туризм – це справжній інструмент маркетингу території, системної роботи місцевих співтовариств з просування її інтересів для залучення інвесторів, туристів чи потенційних жителів. Адже маркетинг – це філософія місцевого розвитку, найкраще допомагає там, де панує економічна депресія і не видно стандартних виходів із ситуації.

Сучасні туристи – це «колекціонери місць». Їх, жертв глобального прискорення, вже не цілком задовольняє стандартний туристичний асортимент – морські пляжі і картинні галереї. Вони все частіше прагнуть до комплексних вражень – поєднувати відпочинок з пізнавальними цілями, поправку здоров'я з екскурсіями, відвідування ділової конференції зі спортивною активністю та оглядом визначних пам'яток. Промислова екскурсія

на підприємства якраз доповнює вказаний асортимент, який так необхідний для вимогливих туристів.

Промислова екскурсія – це інтелектуальна діяльність у вільний або навчальний час, з метою колективного, рідше індивідуального, відвідування об'єктів промислового туризму, що вимагає певної витрати фізичних і духовних сил. Завдяки своїй наочності, дохідливості, емоційності така екскурсія є надзвичайно ефективною формою передачі знань екскурсантам, сприяє міцному засвоєнню наведених фактів, робить сильний вплив на формування духовного обличчя людини.

Промислові екскурсії поділяються на:

- промислово-історичні;
- промислово-економічні;
- промислово-технічні,
- природознавчі;
- профорієнтаційні.

Промислово-історичні розкривають історію підприємства, показують біографію і досягнення заводу, фабрики, транспортного вузла, сільськогосподарського підприємства, наукового чи навчального закладу. На промислово-економічних екскурсіях розкриваються питання собівартості та якості продукції, наукова організація праці. Промислово-технічні забезпечують показ технологічного процесу, роботу окремих цехів і дільниць. Цехи – чудовий об'єкт промислового туризму, найбільш рентабельний спосіб реклами: затрати мінімальні, а вражень багато.

В особливу підгрупу виділяють промислові екскурсії, які проводять з метою професійної орієнтації підлітків, надання допомоги учням загальноосвітніх шкіл у виборі ними майбутньої професії. Подібні екскурсії присвячені детальному знайомству з різними професіями, а в ряді випадків – всебічному показу однієї-двох професій. До групи природознавчих екскурсій входять географічні, оглядові природознавчі, геологічні, гідрологічні,

грунтознавчі, ботанічні, зоологічні, екскурсії до унікальних пам'ятників природи, природоохоронної або екологічної тематики.

В оглядових передбачається розкриття декількох підтем: історія краю, досягнення в економіці, культурі, науці, особливості природи і ряд інших.

Місцем проведення промислових екскурсій є заводи, фабрики, будови промислових, житлових культурно-побутових об'єктів, сільськогосподарські підприємства, залізничні вокзали, річкові й морські порти, аеропорти, науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади, планетарії, театри, цирки, філармонії та інші об'єкти виробничого, навчального, наукового та соціально-культурного призначення. Маршрути промислових екскурсій можуть охоплювати як все підприємство в цілому, так і окремі його виробничі ділянки. Продукти, що виробляються в так званому режимі онлайн відразу ж можна помацати (а в деяких випадках зробити самим), спробувати, приміряти, купити. Особливо цікавий промисловий туризм для подорожуючих з дітьми. Їм цікаво, що було з морозивом та шоколадкою до того, як вони потрапили до супермаркету.

Однак піонерами в промисловому туризмі були американські компанії. Прецедент стався, коли завод Jack Daniel's відкрив двері туристам у 1866 році, коли відкрився сам. Сьогодні підприємств, які не беруть туристів, у США залишилося дуже мало. Для кожної серйозної компанії – чи то автоскладальний завод, лісопилка або аеропорт – вважається поганим тоном не запрошувати туристів, це загроза репутації фірми. У Німеччині, навпаки, акцент робиться на постіндустріальний мотив: наприклад, занедбані вугільні і соляні шахти в Рурі, суднобудівні заводи часів Другої світової війни. Хоча, звичайно, відкриті і багато діючих підприємств. Лідер відвідуваності – завод BMW в баварському Вольфсбурзі (260 тис. туристів на рік). В одній лише Франції до 2007 року 1700 компаній прийняли туристів на своїх виробничих майданчиках. Лідирує тут припливна електростанція в Рансе, яка щорічно приймає 300 000 туристів. А в Англії шоколадну фабрику Кедберрі відвідують

400 000 осіб. В Іспанії загальним місцем стають винні тури, у Франції – сирні, в Нідерландах – квіткові.

Ефективна реклама підприємства, яка не потребує фінансових витрат, дієвий засіб додаткового прибутку – все це поєднує в собі промисловий туризм. Тисячі вітчизняних та зарубіжних туристів готові платити кошти, аби на власні очі побачити процес виплавки чавуну, виробництва високотехнологічних приладів, розливу напоїв, збирання машин тощо. Приймаючи гостей на території свого підприємства, власник має нагоду презентувати його потужності і потенціал, якість продукції, переваги перед конкурентами. Такі візити можуть стати початком нових партнерських стосунків і розширенням клієнтської бази. На сьогоднішній день пустити споживача до себе на виробництво – це дуже гарний рекламний хід. Кілька годин витонченої реклами, яку екскурсант споживає охоче, а іноді ще й платить за це. До того ж відкритися для споживача – це демонстрація чесності та прозорості управління, бездоганних технологій, впевненості у своїх перспективах перед конкурентами.

Не тільки виробництво товарів, а й виробництво послуг можна перетворити на шоу без шкоди для виробничого процесу.

Перетворення виробництва в туристичний об'єкт стимулює фірму до поліпшення корпоративного клімату і трудових відносин. Стають осмисленими прибирання в цехах, чиста робоча форма, презентабельний вигляд обладнання та багато іншого, в чому середньостатистичний директор не бачив сенсу раніше. Та й у робітників мотивація змінюється, коли на них дивляться, як на музейний скарб. Отже, фірма отримує лояльність споживачів, ефективну підтримку брендів. А оборот сувенірних магазинів, розташованих у точках, де закінчуються екскурсії, значно вищий, ніж в інших точках з аналогічною продукцією. Нарешті, зайве казати, як виграє бюджет міста від стимулювання продажів міських товарів і послуг. Але, крім того, міста здобувають нові бренди, нові несподівані і привабливі елементи іміджу, а також більше число туристів – цих «ходячих грошей» нашого часу. До того ж

екскурсії на діючі підприємства – це, як правило, додаткове «навантаження» для інших туристичних магнітів, які сконцентровані знову ж таки в містах. Причому найбільш популярнішими у туристів є об'єкти, які є брендами конкретних міст. Наприклад, портовий комплекс в Роттердамі або завод «Ролекс» у Цюриху. Саме місто забезпечує популярність бренду.

Залежно від мотивації людей до подорожей, промисловий туризм розрахований на фахівців, що займаються вивченням та покращенням процесу виробництва, обміном досвідом працівників різних підприємств та їх структурних одиниць, відвідуванням підприємств з ціллю укладання договорів купівлі-продажу машинного устаткування, патентування певних технологічних процесів, вивчення навколишнього природного середовища з метою його покращення, а також на спортсменів-екстремалів, що ставлять за мету отримати гострі враження та провести різного роду змагання на промислових ландшафтах.

Проте підвищена зацікавленість туристів до промислових об'єктів вимагає, перш за все, вивчення його екологічної та техногенної ситуації, гарантування безпеки туристів.

Основна ідея промислового туризму – подолання негативного ставлення до промислових міст і територій, ознайомлення людей з надбаннями індустріальної епохи, показ найкращих витворів індустріальної цивілізації, осередків народних промислів. Занедбані промислові підприємства, депресивні райони, можливо, колись стануть не менш популярними місцями відпочинку, ніж художні галереї чи морські пляжі.

Метою промислового туризму є також відвідування покинутих людиною житлових і технічних споруд, освоєння різноманітних місцевостей, візити на різні занедбані об'єкти. Також ними можуть бути ті об'єкти, що вже не використовуються Міністерством оборони, залишені підприємства і заводи, різні покинуті житлові споруди або навіть цілі міста. Такі міста називають містами-примарами, як от Прип'ять. Люди, захоплюючись промисловим видом туризму, намагаються дістати від нього багато психічного і естетичного

задоволення та задовільнити власну дослідницьку цікавість. Популярністю такий тип туризму користується завдяки слабкій, але все-таки небезпеці для здоров'я туриста. Ризиком для здоров'я людини в цьому виді туризму можуть послужити різноманітні хімічні забруднення на покинутих заводах і підприємствах, зграї здичавілих собак, обвалення старих будівель, будівельні матеріали, такі як азбест і т.д. Відсутність охорони на цих об'єктах ще більше грає на руку людям, захопленим промисловим туризмом. Багато з промислових туристів є високопрофесійними фотографами, оскільки здебільшого метою цих походів є оригінальні фотографії. Вітчизняні промислові туристи, не в приклад своїм іноземним колегам, у достатній мірі «нетовариські», бо хочуть не привертати зайвої уваги з боку можновладців до об'єктів промислового туризму і до власного захоплення. Причиною даної обережності є страх масового припливу звичайних туристів.

1.2. Принципи та індикатори розвитку промислового туризму

Кожному виду туризму притаманні власні змістовні характеристики. Вони залежать від мотиваційної складової рекреанта і переліку об'єктів туризму.

Об'єкти промислового туризму, які становлять його ресурсний потенціал – споруди та явища видобувної і переробної промисловості, що відображають, відтворюють, імітують розвиток ландшафту, пов'язаного з промисловою діяльністю людини, та мають ту чи іншу пізнавальну цінність.

За походженням об'єкти промислового туризму доволі різноманітні, але основоположне значення мають: промислові будівлі та споруди; техногенні форми рельєфу; машинне устаткування та обладнання. Водночас об'єктами промислового туризму можуть бути лише ті, які становлять техногенну цінність, стали надбанням індустріальної цивілізації, до того ж всі ці об'єкти повинні бути безпосередньо включені до процесу виробництва.

Зростаючий останнім часом попит відвідувачів на промислові об'єкти, визначає зацікавленість туристів до різного роду процесів виробництва, технологій, історичних часів зародження конкретного промислу.

Об'єкти промислового туризму визначають як:

- *індустріальні*: заводи, електростанції, фабрики, комбінати, летовища, вокзали, порти тощо;

- *народні промисли*: килимарниці, ткалі, вишивальниці, гончарі, різьбярі по дереву, кістці, розі, майстри з лозоплетіння і художньої обробки шкіри, майстри з декоративного розпису, склороби-гутники, золотарі-ювеліри, ковалі тощо;

- *природні*: грязьовий вулкан, соляні промисли, карстові утворення, озокерит, нафтові промисли, промислові кар'єри, зоо-і фітопромисли, лікувальні грязі, мінеральні води.

Одним з головних завдань при складанні маршруту промислового туру є встановлення приналежності його до певного виду, що вимагає розробки класифікації промислового туризму за такими напрямками:

- *навчальний* – в першу чергу стосується студентів політехнічних ВНЗ, які отримані під час навчання ландшафтно-техногенні образи та уявлення конкретизують на практиці;

- *науковий* – розрахований на фахівців, що займаються вивченням та покращенням процесу виробництва;

- *професійний* – обмін досвідом працівників різних підприємств та їх структурних одиниць;

- *діловий* – відвідування підприємств з метою укладання договорів купівлі-продажу машинного устаткування, патентування певних технологічних процесів;

- *спортивний* – проведення різноманітних змагань на антропогенно змінених ландшафтах;

- *екстремальний* – відвідування промислових ландшафтів з метою отримання гострих вражень;

- *екологічний* – відвідування порушених промислових ландшафтів з метою вивчення досвіду їх рекультивації, а також запобігання погіршенню стану навколишнього природного середовища;
- *пізнавальний* – відвідування підприємств та унікальних промислових ландшафтів з метою вивчення їх особливостей;
- *культурологічний* – формування позитивного ставлення до об'єктів індустріальної культури;
- *економічний* – отримання доходів від відвідування туристами промислових ландшафтів;
- *самодіяльний* – самоорганізація туристичних подорожей за маршрутом, розробленим групою.

За походженням об'єкти промислового туризму доволі різноманітні. Адже для того, щоб зацікавити туристів до подорожі з тою чи іншою метою, а також для вибору конкретного напрямку туру, необхідно надати їм повну та різнобічну інформацію про маршрут і об'єкти, які будуть відвідувати. Іншими словами – розробити туристичний паспорт туру, який буде поєднувати кадастровий, технічний і екологічний паспорт об'єктів маршруту. Вирішення цього питання полегшується створенням кадастру об'єктів промислового туризму.

1.3. Концептуальна інформаційна кадастрова система об'єктів промислового туризму

При створенні системи кадастру об'єктів промислового туризму необхідно вирішити такі завдання:

- 1) орган, який володів би достовірною інформацією про туристичні об'єкти, повинен зберігати їх технічні, функціональні, правові та юридичні дані;
- 2) кадастрова система повинна містити оптимальні взаємозв'язки з різними державними органами, вихідні дані яких формують цю систему;

3) основне завдання системи – це видача аналітично-прогнозна інформації про кадастрові об'єкти, їх кількісний і якісний стан, підвищення рівня ефективності управління та раціонального використання;

4) робота кадастрової системи повинна бути динамічною, вести безперервно контроль за процесами, які впливають на вихідний продукт.

Кадастр нерухомості в багатьох країнах світу став державним інструментарієм регулювання фіскальної політики, захистом прав власності, охорони навколишнього середовища, планування забудови населених пунктів та раціонального ведення господарства [36; 46].

Власне кадастр нерухомості як інформаційна система містить дані про приналежність кадастрових об'єктів тим чи іншим юридичним та фізичним особам; вказує на їх місцезнаходження в локальній, регіональній і державній системах; містить оцінні дані про земельні ділянки, будівлі та іншу інженерно-технічну інфраструктуру, що перебуває в межах кадастрового об'єкта. Як свідчить світовий досвід, кадастрово-реєстраційні системи відіграють важливу роль у сфері управління нерухомістю, оподаткування та іпотечного кредитування, інформаційного та правового забезпечення ринку нерухомого майна тощо. Більше того, кадастрово-реєстраційні системи є обов'язковим атрибутом економіки всіх без винятку економічно розвинутих країн. Важливим положенням системи є єдиний кадастр земельних ділянок та об'єктів нерухомого майна, коли в єдиній базі даних зосереджена інформація як про земельні ділянки, так і про будівлі та споруди (їх частини), що на ній розташовані. Тоді вони представляють собою єдиний майновий комплекс, який у багатьох випадках розглядається як єдиний об'єкт нерухомого майна і єдиний об'єкт права, що дає можливість оперативно отримати необхідну інформацію.

Кадастрові системи є важливим правовим елементом, захистом прав власності. Юридична сила реєстрації полягає в тому, що держава несе відповідальність за правильність реєстраційних процесів. *Незареєстровані права вважають неіснуючими, а зареєстровані – правильними.* Складовою

частиною реєстру є кадастрові плани та карти. При визначенні прав володіння чи користування кадастровими об'єктами вказують на певні обмеження чи обтяження, які можуть виникати. У кадастрових системах важлива роль відводиться концепції меж земельних ділянок. Як правило, межі земельної ділянки, що реєструються в реєстрі, повинні бути зафіксовані в натурі.

Кадастр нерухомості тісно пов'язаний з існуючими сьогодні топографічними планами і картами, топографо-геодезичні матеріали яких можуть бути основою створення кадастрових планів і карт.

В Україні задекларовано на законодавчому рівні ведення п'яти видів кадастрів: містобудівного, земельного, лісового, водного, родовищ корисних копалин та їх проявів [46, с. 62]. Надзвичайно важливим у галузі охорони природи та заповідної справи є Закон "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр.". У програмі пропонується змінити структуру земельних угідь України шляхом зменшення оброблюваних земель та відповідного збільшення відновлених природних ландшафтів, тобто перехід до збалансованого природокористування. Таким чином, площу природно-заповідного фонду планується збільшити до 10,4 % від площі всіх земель.

Землями оздоровчого призначення визначаються землі, які мають природні лікувальні властивості. Їх використовують для профілактики захворювань і лікування людей. На цих землях заборонена діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може вплинути на їх природні лікувальні властивості. Для забезпечення режиму природоохоронних земель та земель оздоровчого призначення передбачається створення охоронних зон, округів і зон санітарної охорони. У цих межах заборонена діяльність, що не забезпечує охорону природних лікувальних властивостей. В той же час значне зацікавлення у туристів можуть викликати технології і промислові установки, які працюють на цих землях з дотриманням природоохоронного законодавства.

Землі рекреаційного призначення використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів. Це земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристичних та екологічних стежок, маркованих трас, землі, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізкультури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів. На цих землях забороняється діяльність не за призначенням, або якщо вона негативно впливає чи може вплинути на їх природний стан. Територія оздоровчо-рекреаційної мережі займає близько 7,7 млн га, що становить 12,7 % території України.

Землями історико-культурного призначення вважають землі, на яких розташовані: історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні парки, меморіальні кладовища, могили, пов'язані з історичними подіями, городища, кургани, давні поховання, пам'ятні скульптури, поля давніх битв, залишки фортець, військових таборів, архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народної архітектури, садово-паркові комплекси, фонові забудова.

Навколо історико-культурних заповідників, меморіальних парків, давніх поховань, архітектурних ансамблів і комплексів встановлюються охоронні зони із заборонаю діяльності, яка може шкідливо вплинути на дотримання режиму використання цих земель. Правові, організаційні і соціально-економічні відносини у сфері охорони земель історико-культурного призначення регулює Закон України "Про охорону культурної спадщини".

Перелік об'єктів промислового туризму, які можуть бути складовими інформаційної системи кадастру, ще далеко не повний, але наші спроби повинні стати початком у такій перспективній справі на державному рівні.

Створення інформаційної кадастрової системи об'єктів промислового туризму – це є певного роду побудова такої моделі в економіці України, яка б відтворювала процеси та явища з нерухомістю сьогодні та на перспективу. Разом з тим, удосконалення цієї системи потребує систематичного введення нових інформаційних показників, зміни структурних та функціональних зв'язків між різними відомствами, які наповнюють своїми даними кадастрову систему, що є пропозицією на попит туристичного ринку.

Реалізація інформаційної кадастрової системи об'єктів промислового туризму розширить ринок туристичних послуг, дасть можливість з'ясувати туристичний потенціал індустріальних регіонів країни, та розробити конструктивно-географічні пропозиції щодо стимулювання розвитку туризму в промислових центрах.

Інформація про використання природних ресурсів і вплив виробництва на навколишнє середовище міститься у екологічному паспорті промислового підприємства, що є складовою туристичного паспорта туру. Оцінювання екологічної ситуації закиненого техногенного об'єкта, для визначення можливості використання його з туристичною метою, проводиться шляхом визначення величини забруднюючих елементів у компонентах середовища [50; 49]. Суть її полягає у порівнянні існуючих показників екологічного стану об'єкта з нормативними та складанні комплексу комп'ютерних (електронних) карт як за окремих компонентів довкілля та окремих елементів-забруднювачів, так і синтетичної (інтегральної) карти, на якій визначають зони екологічної небезпеки різного ступеня. Екологічні стани кожного ландшафтного компонента виносять на карту сучасної екологічної ситуації об'єкта, основою якої є ландшафтна карта.

Критерії оцінювання геоекологічного стану основних компонентів довкілля визначають за рівнем їх забруднення або порушення в умовних одиницях (балах) шляхом ранжування залежно від трансформованості компонентів. Таке ранжування дає змогу виділяти до шести-восьми екологічних станів [42, с. 141].

Висновки до 1 розділу

Промисловий туризм – це організація турів на діючі (або ті, що колись діяли) промислові підприємства та місця народних промислів, з метою задоволення пізнавальних, наукових, професійних, ділових, культурологічних та інших потреб. З кожним днем ритм життя пропонує нам розширювати коло своїх інтересів та вподобань. Тож сучасні мандрівники все більше уваги приділяють не пасивному відпочинку, а пригодницькому, культурно-освітньому, науково-пізнавальному. Так промисловий туризм надає можливість пізнати суть та особливості функціонування підприємств, заводів, станцій та відчинити двері у світ, доступ до якого раніше був засекреченим.

За походженням об'єкти промислового туризму доволі різноманітні, але основоположне значення мають: промислові будівлі та споруди; техногенні форми рельєфу; машинне устаткування та обладнання. Водночас об'єктами промислового туризму можуть бути лише ті, які становлять техногенну цінність, стали надбанням індустріальної цивілізації, до того ж всі ці об'єкти повинні бути безпосередньо включені до процесу виробництва.

Зростаючий останнім часом попит відвідувачів на промислові об'єкти, визначає зацікавленість туристів до різного роду процесів виробництва, технологій, історичних часів зародження конкретного промислу.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ

2.1. Природні та антропогенні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості регіону

Дніпропетровська область знаходиться в степовій зоні України і займає площу 3192,3 тис. га, в тому числі землі лісового фонду становлять 192,8 тис. га, із них вкриті ліською рослинністю 163,7 тис. га, а лісистість області – 5,6 %. Наявність потужних запасів мінеральної сировини і сприятливі ґрунтово-кліматичні умови зумовлюють високу концентрацію промислових об'єктів і розвиток аграрного сектору. У результаті більша частина земель антропогенно трансформована. В таких умовах дуже складним є питання виявлення і заповідання природних територій і об'єктів.

У Дніпропетровській області проводиться значна робота щодо розвитку і розширення заповідних територій. Заповідна справа розглядається як головний засіб для комплексного вирішення важливих екологічних проблем, таких як збереження біорізноманіття, відновлення і підтримка екологічного балансу в біосфері в умовах техногенного забруднення тощо.

Для чіткого визначення меж об'єктів природно-заповідного фонду з метою збереження природних ландшафтів у 2018 році встановлено межі у натурі 33 об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення в межах Васильківського, Верхньодніпровського, Новомосковського, Павлоградського, Магдалинівського, Межівського, Покровського та Нікопольського районів.

Станом на 01.01.2019 мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду області складає 178 об'єктів, загальною площею 96333,99 га, що становить 2,9 % від площі області. Із них 31 об'єкт –

загальнодержавного значення на площі 33103,86 га та 147 – місцевого значення на площі 63230,1 га.

Має 105 природно-заповідних територій і об'єктів, у тому числі 15 заказників державного і 24 - місцевого значення, 54 пам'ятки природи, 7 парків

- пам'яток садово-паркового мистецтва, 3 заповідні урочища.

До рекреаційних ресурсів області належать м'який клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі. Створено курорт "Солоний Лиман".

Землі природоохоронного призначення області у 2013 р. складали 88,13 тис. га, водного фонду – 155,6 тис. га, лісового фонду – 192,4 тис. га Дніпропетровська область (станом на 01.01.2014 р.) має 172 території та об'єкти природно-заповідного фонду, у тому числі 1 природний заповідник, 3 регіональні ландшафтні парки, 101 заказник, 52 пам'ятки природи, 3 заповідні урочища, 3 ботанічні сади, 1 дендрологічний парк, 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [13, с. 13; 14, с. 68-69]. В області близько 1,5 тисячі водойм та ставків площею понад 26 тисяч гектарів, на півдні територія області омивається водами Каховського водосховища. 6,0 % території області займають ліси, головним чином по долинах річок Дніпро, Оріль, Самара і Вовча.

Найбільш значні лісові масиви – Самарський бір, що тягнеться уздовж берега Самари, та Дібровський ліс, розташований на південному сході Покровського району [14, с. 5].

Для розвитку оздоровчого туризму в Дніпропетровській області існують умови, які реалізовані недостатньо повно. По-перше, факторами розвитку оздоровчого туризму в регіоні є наявність розвіданих 18 родовищ мінеральних, лікувально-столових і столових вод, які використовуються (поки не всі) для промислового розливу. По-друге, наявність грязелікувальні курорту «Солоний Лиман», який є практично єдиним в регіоні відомим курортом в Україні. Реклама його недостатня. Хоча цей курорт має тривалу історію існування, а його географічне положення сприяє реалізації не тільки

лікувальних мотивів, але і пізнавальних, він недостатньо відомий на ринку туристичних послуг. На лікувальні властивості грязей вперше звернув увагу геолог В.А. Домгер в 1898 р. «Солоний Лиман» функціонує з 1947 р, зараз це грязьовий і бальнеологічний курорт і обласна лікарня реабілітації.

Другий напрямок - спортивний туризм, який передбачає використання як екстремальних природних перешкод, так і штучно зведених споруд. У спортивному туризмі для різних вікових груп і груп з різною фізичною підготовкою використовуються природні перешкоди, що мають неоднакове фізкультурно-оздоровче значення. Наприклад, для занять дайвінгом (підводний туризм) в регіоні використовуються водосховища, річки, затоплені кар'єри. Ці об'єкти призначені для дорослих, а для дітей вони небезпечні, тому для отримання первинних навичок в дайвінг дітям повинні бути запропоновані тренувальні заняття в басейнах. Альпінізм, скелелазіння в регіоні, де переважає рівнинний рельєф, розвивається недостатньо, хоча для тренувальних зборів широко використовуються виходи порід Українського кристалічного щита на високому правому березі Дніпра у Дніпропетровську, виходи скель в містах Кривому Розі та Інгульці. У 2006 р побудований спеціальний екстрим-полігон в Центрі міжнародного дитячого співробітництва (м. Дніпро).

Для збільшення туристично-спортивного потенціалу регіону можна запропонувати нові спортивні маршрути для пішохідного і водомоторна туризму, для мото- і велотуризму. Будь-спортивний маршрут крім фізкультурно-оздоровчого і тренувального режимів супроводжується реалізацією туристичного інтересу.

Таким чином, дослідивши, значний масив інформації, можна констатувати, що Дніпропетровська область має надзвичайно багаті природні та антропогенні ресурси, для використання їх у розвитку туризму.

Далі будемо аналізувати історико-культурну компоненту рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

2.2. Історико-культурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

Традиційно Дніпропетровщина – промислово потужний регіон, на який припадає 10% загальнонаціонального ВВП та 20% експорту в країні. Та на часі

– пошук і розвиток нових джерел доходу в скарбницю області. Археологічний туризм – перспективний напрямок. Адже, як свідчить світовий досвід, міжнародний туризм розвивається швидше за торгівлю. В області багато пам'яток різних епох, які можуть зацікавити гостей регіону.

Найвідомішими туристичними об'єктами є культурно-архітектурні пам'ятки у с. Старі Кодаки, місця боїв козацьких військ із польською шляхтою під м. Жовті Води та с. Княжі Байраки, історико-культурні пам'ятки в м. Дніпрі, садиба-музей Д.І. Яворницького, місця, пов'язані з форсуванням Дніпра в роки Другої світової війни, скіфські кургани IV ст. до н. е., місця розташування козацьких січей, музей ужиткового мистецтва петриківського художнього орнаменту в смт. Петриківці.

Інтерес до традиційних видів туризму, таких як культурний, історичний, пізнавальний поступово знижується, але вагомого значення почали набувати екологічний, сільський, науковий, конгресний, освітній, діловий та промисловий, що об'єднані спільним поняттям “альтернативний туризм”.

В області функціонує 9 музеїв із 2 відділами. Дніпропетровський історичний музей створений у 1849 р. як громадський музей старожитностей Катеринославської губернії і зобов'язаний своїм заснуванням діяльності А.Фабра, Я. Грахова, О. Поля, Д. Яворницького. Фонди музею налічують 220 тис. експонатів, у тому числі археологічна, етнографічна, нумізматична, геральдична колекції, реліквії запорозького козацтва, стародруки XVI-XVII ст. тощо. Музейний комплекс включає меморіальний будинок-музей академіка Д. Яворницького, де вчений жив протягом 1905-1940 рр.

Дніпропетровський художній музей заснований у 1914 р. Його зібрання налічує понад 7 тис. творів мистецтва, серед яких - роботи А. Васнецова, В.Поленова, К. Брюллова, І. Рєпіна, В. Серова, І. Левітана, А. Куїнджі, М. Ге, К.Коровіна, Б. Кустодієва, М. Реріха та ін. Тут представлена також колекція петриківського декоративного розпису (понад 1,5 тис. одиниць).

У Дніпропетровській області на державному обліку перебуває 11,9 тисяч пам'яток, у тому числі 318 пам'яток архітектури.

У 1775 р. на місці злиття річок Кільчень і Самара (поблизу сучасного Новомосковська) планувалося будівництво адміністративного центру Новоросійської і Азовської губерній. Незабаром тут було зведено перші споруди. Проте місце було обрано невдало: навесні талі води перетворювали місцевість на болото. Тому вже на початку 1784 р. на правому березі Дніпра, на місці козацької слободи Половиця, закладено нове губернське місто, назване Катеринославом (нині Дніпропетровськ).

Архітектурною домінантою історичного центру Дніпропетровська є Спасо-Преображенський собор, зведений у 1830-1835 рр.

У Катеринославі народилась О. Блаватська. Міським архітектором служив А. Достоевський, брат великого письменника. Уродженцем міста є також відомий скульптор Є.В. Вучетич (1908-1974).

У 1778 р. засноване місто-фортеця Слов'янськ (до 1774 -- Микитине), яке з 1782 р. починає іменуватись у документах Нікополем. На місці Запорозької (Микитинської) Січі, що існувала тут у 1636-1652 рр., споруджено обеліск.

Дерев'яний Троїцький собор у м. Новомосковськ збудований у 1775-1780 рр. Він є найбільшим дерев'яним храмом в Україні (висота - 65 м) і одним із найкращих зразків українського дерев'яного зодчества. В 1888 р. у зв'язку з аварійним технічним станом будівля була повністю перероблена з використанням нового матеріалу.

Цікаві знахідки завжди привертали увагу людства, а тому перспективність археологічного туризму не викликає сумніву. Сутність його

полягає у відвідуванні місцевості, пов'язаної з археологією та археологічними розкопками. Слід зазначити, що археологічний туризм в м. Дніпрі, не зважаючи на всю його цікавість, знаходиться на низькому рівні розвитку і не є популярним серед населення. Він не має фінансування з боку держави як на вищій ланці, так і на місцевому рівні, пересічний дніпропетровець не володіє інформацією про місця археологічних розкопок, тощо. Не зважаючи на те, що співробітниками відділу археології міста постійно проводяться хай не масштабні, але розкопки, поширення цей вид туризму не набуває. Найбільша кількість пам'яток археології виявлена в Жовтневому та Самарському районах міста.

Серед найдавніших пам'яток епохи кам'яного віку найбільш видатними є стоянка в балці Сажівка, що датується – близько 200 тис. років тому і ґрунтовий моги́льник VI-IV тис. до н.е. у поселенні Чаплі, у якому серед предметів похоронного інвентарю були знайдені підвіски із зубів оленя, пояси з черепашок, мідні браслети та інші. П-в Ст. Ігреня має стати музеєм під відкритим небом, оскільки тут сконцентровані десятки пам'яток старовини, проте, на жаль, це є поки що нездійсненими з багатьох причин [21]. Отже, розвиток археологічного туризму в регіоні має всі перспективи, не зважаючи на різні перепони, оскільки Дніпропетровськ своєю історією та давниною може позмагатися з деякими відомими містами Європи.

Перспективність історичного туризму та цікавість до його об'єктів обумовлена безліччю історичних місць в області. Наприклад, усім відомий Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького, який був заснований у 1849 році, де експозиціонуються колекції від старовинних знарядь праці (часи палеоліту) до експонатів часів Другої Світової війни. Унікальними експонатами є половецькі «баби», Керносівський ідол та колекція козацьких старожитностей. Своєю історичною та культурною цінністю виділяється Палац графа Потьомкіна, заслуговує уваги пам'ятник першому почесному громадянину Катеринослава О. Полю та багато інших об'єктів. В с. Нікольське-на-Дніпрі встановлено

пам'ятник на місці загибелі (біля дніпровського порога Ненаситець) легендарного князя Святослава Ігоровича. В передмісті Дніпра знаходиться селище Старі Кайдаки, де розташоване давнє козацьке кладовище. В селищі Шевченко збудована Богородицька фортеця, що може стати туристичним і просвітницьким центром Дніпропетровщини, та ще безліч історичних пам'яток та об'єктів, що розкривають історію міста та області.

На основі археологічного та історичного туризму з'явився ще один вид сучасного туризму, що має достатньо перспектив для розвитку в Дніпропетровській області. Це темний туризм – різновид туризму, сутність якого полягає у відвідуванні місць, що пов'язані зі смертю, стражданнями, руйнуванням тощо. Загальновідомо, що людей завжди приваблювали місця чужих тортур, поховань, катастроф та взагалі різні містичні історії. Вперше вираз «темний» туризм було використано в 1996 році в журналі «International Journal of Heritage Studies», а перші туристичні агенції, що спеціалізувалися на темному туризмі, почали свою діяльність з туру на місце крушіння дирижабля «Гінденбург» в аеропорту Лейкхерст [26].

Думки вчених щодо причин привабливості для людей темного туризму розходяться. Кожен знаходить своє в цьому досить специфічному виді туризму. До темного туризму лише в самому Дніпропетровську можна віднести покинуту лікарню на вул. Короленка в Дніпропетровську, з якою пов'язано багато вигадок та міфів, будинок №13 на вулиці Дзержинського в м. Дніпропетровську, подорожі у місця голодомору на Дніпропетровщині, кладовища. Незважаючи на те, що темний туризм є відносно новим видом туризму в усьому світі, але він постійно знаходить своїх прихильників, а його популяризації набирає оберти. Вирішальним чинником у розповсюдженні темного туризму в Дніпропетровській області має стати правильна його презентація з боку туристичних підприємств.

Ще одним цікавим та сучасним видом туризму є креативний туризм, що поєднує в собі не тільки ігри, приємний відпочинок і нові враження, але і можливість зануритися в абсолютно інше середовище, зазирнути за лаштунки

звичного життя. Цей вид туризму добре розвинений в області, а особливо в самому Дніпрі. Останнім часом у місті стали дуже популярними квест-кімнати, наприклад, «Вкапкане», «Взаперти», «На измене», «IQroom», «XRoom»,

«Паника», «Западня», «Побег Ъ» та інші. Завданням креативного туризму є не місце подорожі, а враження від неї, атмосфера. Одним із основних організаторів креативного туризму є креативний простір «Риба Андрій». Його туристичний центр організовує тематичні екскурсії, наприклад, екскурсії на заводи, за куліси театру, поїздки в ліс за грибами, відвідування козацьких хуторів, дігерство тощо. Отже, креативний туризм має перспективи за рахунок створення нових розважальних центрів, видів розваг і маршрутів, але тільки при достатньому фінансуванні та завдяки творчим здібностям його організаторів.

Одним із спеціалізованих та дуже популярним сучасним видом туризму є фототуризм, розрахований, в першу чергу, на створення сприятливих умов для проведення фотографічної зйомки. В той час, коли в країнах Західної Європи фототуризм є популярним близько тридцяти років, в Україні цей напрямок туризму є новим.

У Дніпропетровській області фототуризм має дуже великі перспективи для свого розвитку. Через те, що коло туристів поступово розширюється від професіоналів своєї справи до любителів, які чи не вперше взяли до рук фотоапарат, організовується все більше турів різної тематики, для різного рівня туристів, різного віку тощо.

Завдяки різноманіттю ландшафту, туристичних місць та архітектури, парків, садів Дніпропетровська область дозволяє обирати об'єкти та тематику фотозйомки, оскільки поєднує в собі красу природи та етнічні пам'ятки минулого з промисловими пейзажами та футуристичними спорудами. До незвичних краєвидів для зйомки можна віднести червоні шахти та кар'єри в Кривому Розі, що нагадують поверхню Марса, чим і стали привабливими для туристів. З інших великих міст можна виділити м. Павлоград, м. Жовті Води

ім. Нікополь. Саме фототуризм став свіжою ідеєю в туристичному бізнесі. Звичайно фототуризм може стати прекрасною альтернативою дорожчим видам туризму за наявності цікавих місць для фото та вдалої маркетингової політики.

На теренах Дніпропетровщини багато цікавих об'єктів, однак туристичний потенціал краю достатньо не розкритий, бо культурний туризм в Україні асоціюється передусім із Львовом та Києвом. На Дніпропетровщині навіть місцеві жителі знають не всі місця, де варто побувати. Відвідавши презентації та поспілкувавшись із гідами, Радіо Свобода склало свій ТОП-7 маловідомих і нерозкручених об'єктів області, які можуть зацікавити мандрівників, прихильників різних напрямків туризму.

1. Паломницький та етнічний туризм: унікальні храми та свята національних громад. Туф – вулканічний камінь дивовижного персикового відтінку, привезений із самої Вірменії, майстерно вирізьблені орнаменти й фігури на фасаді, традиційні пам'ятні камені – хачкари... Все це про найбільший храмовий комплекс у Східній Європі – храм Вірменської апостольської церкви у Дніпрі. Відкритий 2018 року, храм Святого Григора Лусаворича стає місцем паломництва для вірменів із різних регіонів і країн світу.

Храм розташований поблизу колишнього проспекту Калініна, який тепер носить ім'я героя Небесної сотні Сергія Нігояна, а його рідне село Березнуватівка у Солонянському районі також хочуть зробити одним із пунктів паломницького маршруту.

За вірменськими традиціями, церква не тільки є духовним осередком, а й виконує роль культурного центру. При храмі в Дніпрі діє вірменська недільна школа, там проводять свята та виставки та яскраві події родзинки, які може запропонувати туристам вірменська громада міста. Вірмени показують свою майстерність, свої традиції весело, з танцями, зі смаколиками.

Храм органічно вписався в архітектурний образ міста й надає певного

колориту. Для етнічного туризму і церква й прилегла територія дуже підходить. На території часто проводять національні свята, наприклад, свято лаваша й свято долми, майстер-класи з національних танців, дегустації вірменських вин.

Мультикультурне й поліконфесійне місто має навчитись конвертувати цю свою особливість у розвиток туризму. Кілька православних храмів, яким більш ніж сто років, римо-католицький костел, синагога разом із потужним Музеєм Голокосту – у місті є що подивитись тим, хто хоче більше дізнатись про життя релігійних та національних громад.

Незабаром до цього переліку можна буде долучити й відроджену стародавню мечеть. У споруді, спотвореній перебудовами, певний час діяла дитяча спортивна школа. Тут планується ісламський культурний центр, недільна школа з безкоштовним вивченням іноземних мов, бібліотека.

2. Оздоровчий туризм: мінеральні води Новомосковщини. За 45 кілометрів від Дніпра на тих, хто стомився від гамірного й велелюдного мегаполісу, чекає затишний куточок із реліктовим сосновим лісом і мальовничими берегами річки Самари. Село Орлівщина в Новомосковському районі відоме чистим повітрям і цілющою водою.

Поряд розташований регіональний ландшафтний парк місцевого значення «Самарські плавні» та ботанічна пам'ятка «Орлівщанські дубові насадження». Їдуть сюди не тільки насолодитись природою, а й підлікуватись.

Мінеральна вода «Новомосковська», яка видобувається зі свердловини на території санаторію «Курорт Орлівщина», – унікальна за складом. Ця холодна хлоридо-натрієва слаболужна вода містить біологічно активні мікроелементи й сполуки, які допомагають у лікуванні багатьох хвороб – травної і видільної систем, органів дихання, порушень обміну речовин тощо.

Санаторій «Курорт Орлівщина», Новомосковський район, Дніпропетровська область. Якщо просто відпочити, можна приїздити на будь-яку кількість днів – один, два, три, якщо оздоровитись, то мінімальний

курс складає 12-14 днів. Тут є два джерела: вода для внутрішнього і зовнішнього застосування. Першу видобуваємо з глибини 75 метрів. Другу – з глибини 140- 150 метрів. Подається вода у вигляді ропи – дуже солоня. Вона застосовується у вигляді йодо-бромних ванн. І виходить подвійний ефект: внутрішньо – оздоровлюються внутрішні органи, а зовні, у вигляді ванн, – вода має знеболювальну, заспокійливу й протизапальну дію.

3. Краєзнавчий туризм: «Живий музей» Микити Коржа на Солонянщині. У селі Сурсько-Михайлівка Солонянського району цікавих до історії козацького краю запрошують до музею засновника села, козака Микити Коржа. Цей музей називають «живим» – облаштований він прямо на території селянської садиби: поряд мешкають господарі, тримають худобу, обробляють землю. Подвір'я та стару мазанку, обкладену цеглою, заповнили експонатами, які розповідають про історію й побут села та особистість самого Микити Коржа, легендарного січовика, який дожив до 105 років.

«Музей Коржа Микити» – неофіційна установа. Вона не має бюджетного фінансування та штатних співробітників: існує та розвивається завдяки ентузіастам. Ате тут завжди раді гостям.

У цьому селі бував академік Д. Яворницький, навіть хотів купити тут хату, аби жити й досліджувати скіфські кургани. Приїздив він з Іллею Репіним, який і замалював «Коржівку» – місце, де жив Микита Корж. У музеї – і вишивка, і трави, і посуд, і козацькі ікони. Є майстер-класи: тиснення з тонкого металу, ліплення з солоного тіста, вовняний живопис. Діти й дорослі також можуть спробувати в цьому свої сили. Тримають худобу, город. Пригощають – з домашнього - козацький капустак, коржі.

У селі пропонують до відвідування ще кілька об'єктів – церкву, уклінний хрест, могилу Микити Коржа, «Коржівку», Михайлівську балку, скіфські кургани.

4. Спортивний туризм: «велосипедна столиця краю» на Петропавлівщині. Значна віддаленість від обласного центру – не перешкода для розвитку туризму. Миколаївська територіальна громада, яка об'єднує

кілька сіл Петропавлівського району претендує на звання «велосипедної столиці Дніпропетровщини»: тут із радістю приймають організовані групи любителів їзди на роверах і розробили для них кілька веломаршрутів.

Один із маршрутів розробленоили, щоб познайомити туристів із цікавими обрядами та звичаями цієї місцевості. Вже на першій зупинці на них чекає пастух і його чарівна сопілка. Далі туристи мають можливість бачити старовинну криницю і обряд висадження калини. Потім учасники велотуру піднімаються на найвищу точку Петропавлівського району. Демонструють також деякі елементи давнього українського весілля, вчать автентичним танцям. Увечері пропонується туристам заночувати в наметовому містечку, насолодитись піснями під гітару біля спільного вогнища. Серед родзинок цього краю – місцина на річці Самарі, куди навесні прилітають лебеді.

5. Урбаністичний туризм: «західноєвропейське» Кам'янське. Для того, щоб відчувати атмосферу західноєвропейського містечка кінця XIX – початку XX століття, не обов'язково їхати за кордон. У цьому переконані в Кам'янському – місті, яке має унікальну для краю західноєвропейську забудову, – район Верхня колонія. 73 вцілілі будівлі взяті під охорону держави, 11 – внесені до національного реєстру пам'яток України. Серед цікавих будівель – заводська контора, клуб із чудовою акустикою, будинок директора, водонапірна вежа.

На Катеринославщині загалом не збереглись колонії – заводські селища, а в Кам'янському збереглась. Коли був зведений металургійний завод, який діє і сьогодні, то це було акціонерне товариство – бельгійсько-франко-польсько-російське. При заводі було зведене заводське селище, яке складалося з Верхньої та Нижньої колоній. Верхня колонія залишилась. Іноземці приїждять до нас і дивуються, що європейська архітектура з комунікаціями збереглась досі. Туристам пропонується помандрувати в XIX століття – «Європа в Україні».

Перлина архітектури – римо-католицький костел (м. Кам'янське), неготичний стиль, унікальна будівля для Східної України.

«Західноєвропейське» Кам'янське мирно співіснує з містом іншої епохи – часів СРСР. Місцеві депутати вирішили не зносити, а музеєфікувати бюст землякові Леоніду Брежнєву, який підпадав під «декомунізацію».

6. Індустріальний туризм: Кривий Ріг і його «велична п'ятірка». Помилуватись «марсіанськими» пейзажами залізрудних кар'єрів, відвідати гірничо-видобувні підприємства, зазирнути на металургійний комбінат-гігант. Уже понад 5 років у Кривому Розі розвивають індустріальний туризм. У місті розробили 80 індустріальних маршрутів, охочих пройти ними більше. Мало хто знає, що Кривий Ріг – не тільки найдовше місто Європи (126 кілометрів), але й найглибше. Тут розташовані 7 діючих шахт, які мають глибину в понад тисячу метрів. З-поміж десяти найбільших залізрудних кар'єрів виділяють один, найцікавіший для туристів. Його площа – 6 квадратних кілометрів – це як три Монако, а глибина – 425 метрів: якщо на дно занурити Ейфелеву вежу, її взагалі не буде видно. А втім, у міста є свої «ейфелеві вежі» – копри шахт, а також свої «озера» – затоплені кар'єри – та «гори» – відвали порожніх порід.

Цікавий туристичний об'єкт – комбінат «Арселор Міттал Кривий Ріг», світовий лідер з виробництва сталі. Підприємство має площу 78 квадратних кілометрів. Це в 2,5 рази більше, ніж столиця Євросоюзу Брюссель. Підприємство презентує два туристичні об'єкти: коксохімічне виробництво та музей під відкритим небом.

П'ять об'єктів Кривого Рогу увійшли до європейського маршруту індустріальної спадщини: це два об'єкта на меткомбінаті, два кар'єри – Південного та Інгулецького комбінатів та скансен гірничої техніки Північного комбінату. Кривий Ріг позиціонується як місто активного туризму: на кар'єрах проводяться екстрим-заходи, був танцювальний флешмоб. Інтерес туристів зростає, промислові підприємства стають все більш відкритими для співпраці.

7. Патріотичний туризм: перший в Україні Музей АТО в Дніпрі. Єдиний поки що в Україні Музей АТО в Дніпрі має дві експозиційні частини

– уприміщенні й просто неба. Заклад вже зібрав більше тисячі експонатів із зони бойових дій на Донбасі: розстріляна українська військова техніка, речі загиблих бійців, дитячі малюнки, одяг капеланів, шеврони добровольців. Кілька залів музею присвячені реальним історіям бійців, медиків, волонтерів, які працювали в зоні бойових дій. Вхід до музею й усі екскурсії – безкоштовні.

Щодня музей приймає по щонайменше три організовані групи відвідувачів. Дуже важливо, що Музей АТО з'явився в центрі міста. Він нагадує жителям про те, що війна триває.

На Дніпропетровщині – майже 1,8 тис. археологічних пам'яток, із них – загальнонаціонального значення. Скіфські кургани, трипільські поселення, козацькі укріплення. А ще – залишки після всесвітнього потопу та загадкові давні майдани невідомого походження. Дніпропетровщина багата на археологічні «родзинки», цікаві для гостей регіону. Особливий інтерес у туристів до Дніпровських порогів. Там під водою "ховаються" залишки після всесвітнього потопу. А ще регіон має власний "Стоунхендж", навіть давніший за англійський "аналог". Це кам'яна споруда, яка досить реалістично передає форму змії. Розташована поруч із відомим порогом Ненаситець – поблизу села Нікольське.

Серед пам'яток, які можуть зацікавити туристів, – залишки палеовулкану. Вони збереглися в Аполонівці на Солонянщині. А в селі Домоткань Верхньодніпровського району можна подивитися на валуни, що утворилися під час зсуву криги у льодовиковий період.

У різних куточках області розташовані десять давніх майданів різноманітної конфігурації. Про їхнє походження досі точаться дискусії. Найвідоміший – "Мавринський майдан" у формі "краба". Він – біля села Межиріч Павлоградського району.

Варто відзначити, що багато туристичних об'єктів Дніпропетровщини залишилися поза характеристикою: це і Петриківка з її декоративним розписом, і дерев'яний «без жодного цвяха» Свято-Троїцький собор у

Новомосковську, описаний О. Гончаром в однойменному романі, і «степові піраміди» – скіфські кургани. «Нетуристичному» регіону не бракує туристичних об'єктів, скоріше – інвестицій в інфраструктуру та – подекуди – креативного підходу до справи.

2.3. Інфраструктурна компонента туристичного потенціалу регіону

Розвиток ринку туристичних послуг та його інфраструктурне забезпечення є актуальною проблемою і важливою перспективою для Дніпропетровської області. Цей сектор відіграє помітну роль у регіональній економіці, що, відповідно, потребує розвитку місцевої інфраструктури, диверсифікації видів туристичних послуг, підвищення ефективності управлінських рішень щодо регулювання галузі та реалізації стратегічних пріоритетів відповідно до стану та тенденцій кон'юнктури внутрішньо-регіонального туристичного ринку.

Туристичний ринок є досить гнучким середовищем ведення бізнесу, оскільки швидко реагує як на зміну туристичного попиту та пропозиції, так і на зміни у зовнішньому середовищі (політичні, економічні, соціальні фактори впливу). З іншого боку, важливою характеристикою професійної діяльності на цьому ринку є безпосередня залежність від локальних умов (природне середовище та облаштованість місць відвідування, інфраструктура, організація) і факторів креативності й інноваційності суб'єктів господарювання, що визначають ринкову цінність та унікальність туристичного продукту. Все це робить туризм Дніпропетровщини важливою сферою регіональної економіки, що має потенціал щодо забезпечення не лише надходжень до місцевих бюджетів, але й щодо створення робочих місць в умовах децентралізованого управління територіальним розвитком, розвитку територіальних брендів в області, формування її позитивного туристичного іміджу та підвищення конкурентоспроможності регіонального продукту як

невід’ємної частини цього бренду.

У цілому, туристично-рекреаційний потенціал Дніпропетровщини представлений системою закладів і підприємств з організації надання туристичних послуг. Пріоритетними видами туризму в області, за визначенням Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, є наступні: сільський, промисловий, історичний, культурно-пізнавальний. Але, поряд із цим, останнім часом в області набули розвитку також і інші види туризму:

- екологічний (зелений) (локації в громадах);
- спортивний (індивідуальні та командні спортивні тури, відвідування спортивних подій, тренування, змагання);
- подієвий (культурні, мистецькі, спортивні, історичні, громадські та інші події);
- релігійний (паломницький) (відвідування унікальних храмів, прийомів священнослужителів);
- лікувально-оздоровчий (об’єкти інфраструктури надання послуг з лікування та оздоровлення);
- навчальний (тренінги, короткострокові навчальні візити);
- природничий (об’єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення);
- етнографічний (осередки української народної творчості в громадах);
- урбаністичний (об’єкти та комплекси західноєвропейської забудови);
- космічний (туристичний маршрут «Дніпро космічний»);
- патріотичний (виставки, експозиції, перший в Україні музей АТО в м. Дніпро).

Фізичну ємність туристичної інфраструктури характеризують дані щодо кількості суб’єктів туристичної діяльності на території

Дніпропетровської області, яка станом на 01.01.2018 р. становила 325 закладів, з них: 12 туроператорів та 313 турагентів. Загальна сума доходу суб'єктів туристичної діяльності області склала 66 271 тис. грн., з них – 42 703,5 тис. грн. отримано турагентами-фізичними особами-підприємцями (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Суб'єкти туристичної діяльності за формами діяльності станом
на 01.01.2018 р.**

Усього		У тому числі	
		тур-оператори	турагенти
Юридичні особи			
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од	118	12	106
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	307	52	255
з них:			
мають спеціальну освіту в галузі туризму	95	20	75
жінки	241	43	198
особи до 30 років	57	11	46
Дохід від надання туристичних послуг, тис. грн.	23 567,5	3 540,5	20 027,0
Фізичні особи-підприємці			
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од	207	X	207
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	269	X	269
з них мають спеціальну освіту в галузі туризму	65	X	65
Кількість неоплачуваних працівників (власники, засновники підприємства та члени їх сімей), осіб	106	X	106
Дохід від надання туристичних послуг, тис. грн.	42 703,5	X	42 703,5

Джерело: [84-87]

У 2018 р. в області діяло вже 416 туристичних агентств та операторів (проти 325 у 2017 р.). Їх послугами упродовж звітнього року скористалися 117 тис. осіб, що в 1,5 рази більше, ніж у 2017 р.

Обсяг надходжень від сплати туристичного збору у 2018 р. склав 2,5 млн. грн., що на 21 % більше, ніж у 2017 р. За підсумками 2018 року, Дніпропетровщина увійшла до рейтингу топ-5 областей України за найбільшими обсягами надходжень від сплати податків суб'єктами туристичної діяльності – 235,2 млн. грн. (5,6 % від загальної суми), поступившись лише м. Києву, Львівській та Одеській областям.

За даними Головного управління статистики у Дніпропетровській області, за останні роки Дніпропетровщину відвідав лише один іноземний

турист, хоча реальна кількість іноземних відвідувачів не встановлена через відсутність механізму та повноважень збору такої інформації. При цьому, в загальній кількості туристів переважає частка тих, хто подорожував за межі країни (табл. 2.2).

Традиційно, плануючи відпочинок за сприяння суб'єктів туристичної діяльності, мешканці області надають перевагу закордонному туризму: у 2018 р. в інші країни виїжджали 108 тис. туристів (92 %), тоді як у межах України подорожувало лише 9 тис. (8 %) (рис. 2.1). Середня тривалість подорожі становила 8 днів.

Таблиця 2.2

Туристичні потоки Дніпропетровської області у 2014 – 2017 рр., осіб

Рік	Загальна кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	Із загальної кількості туристів:		
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2014	56803	–	49540	7263
2015	46121	–	38926	7195
2016	57770	–	49994	7776
2017	75526	1	68043	7482

Джерело: [84-87]

Найбільш пріоритетними для них були маршрути до Єгипту та Туреччини (кожна третя поїздка). Також до топ-10 найпопулярніших напрямків серед мешканців Дніпропетровської області у 2018 р. увійшли Об'єднані Арабські Емірати, Греція, Іспанія, Болгарія, Італія, Чехія, Чорногорія та Грузія.

Основною мотивацією туристичних подорожей були дозволя й відпочинок (98,7 % подорожуючих). З метою лікування виїжджали 0,8 % туристів. Частка службових, ділових, спортивних, спеціалізованих поїздок та поїздок з метою навчання склала лише 0,5 %.

Рис. 2.1. Структура туристичних потоків за напрямками
відвідування 2018 р., тис. осіб

Джерело: [84-87]

Для якісного, комфортного подорожування областю, окрім транспортної інфраструктури, потрібні належно обладнані місця відпочинку, що відповідають уявленням та очікуванням відвідувачів щодо отримання якісної послуги з розміщення і обслуговування. На території області станом на 01.01.2018 р. налічувалося 228 колективних засобів розміщування (це на 26 одиниць менше, ніж у попередньому році), що можуть прийняти 422,9 тис. осіб. (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Колективні засоби розміщення туристів в Дніпропетровській області 2014 – 2017 рр.

Рік	Кількість колективних засобів розміщування, од			Кількість місць, од			Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування, осіб		
	всього	у тому числі		всього	у тому числі, у		всього	у тому числі, у	
		готелів та аналогічних засобів розміщування	спеціалізованих засобів розміщування		готелях та аналогічних засобах розміщування	спеціалізованих засобах розміщування		готелях та аналогічних засобах розміщування	спеціалізованих засобах розміщування
2014	265	146	119	26148	8341	17807	439650	205234	234416
2015	253	139	114	25484	8096	17388	418265	211345	206920
2016	254	138	116	24156	7740	16416	446745	238453	208292
2017	228	120	108	22794	7758	15036	422857	214379	208478

Джерело: [84-87]

За звітний період в регіоні діяла мережа санаторно-курортних та оздоровчих закладів, кількісні характеристики яких залишалися майже

незмінними: 16 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням на 1,9 тис. ліжок, 12 санаторіїв-профілакторіїв та 1,6 тис. ліжок, 2 будинки і пансіонати відпочинку на 0,8 тис. ліжок і 78 баз та інших закладів відпочинку на 10,8 тис. місць (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади Дніпропетровської області

Рік	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.
2014	18	2,6	17	1,9	2	0,8	82	12,5
2015	17	2,4	15	1,9	2	0,8	80	12,3
2016	16	1,8	13	1,8	2	0,8	85	12,0
2017	16	1,9	12	1,6	2	0,8	78	10,8

Джерело: [84-87]

Доволі розповсюдженим видом туризму в області залишається дитячий оздоровчий туризм. Мережа закладів цього сектору (всього 834 од. по області) у 2018 р. прийняла на оздоровлення 15 404 осіб, що на 425 осіб або на 4 % більше, ніж у попередньому році (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку 2014 – 2018 рр.

Рік	Кількість закладів, одиниць		У них місць, одиниць		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	всього	у тому числі заклади оздоровлення	всього	у тому числі у закладах оздоровлення	всього	у тому числі у закладах оздоровлення
2014	913	19	4100	4100	13110	13110
2015	860	19	4100	4100	13867	13867
2016	874	20	4760	4760	14630	14630
2017	839	20	4760	4760	14970	14970
2018	834	20	4760	4760	15404	15404

Джерело: [84-87]

Загальна ємність мережі закладів розміщення забезпечує потенційну можливість отримувати додаткові надходження до місцевих бюджетів у вигляді туристичного збору. Так, у 2018 р. до бюджету надійшло 2 523,5 тис. грн. туристичного збору, що на 425, 6 тис. грн. або на 21 % показника

попереднього року (2 084,9 тис. грн. – у 2017 р., 1 749,9 тис. грн. – у 2016 р.). Тенденцію збільшення цього показника візуалізують і дані за I квартал 2019 р. (710 тис. грн.).

Проте, кількісно її зумовили також зміни в законодавстві щодо порядку оподаткування туристичним збором (розмір ставки, бази оподаткування, порядку сплати) від 01.01.2019 р. Станом на 01.05.2019 р. кількість суб'єктів господарювання-юридичних осіб, які сплачують туристичний збір на території Дніпропетровської області, становила 67 платників.

Це відбувається в умовах скорочення кількості закладів колективного розміщення. Проте, для успішного розвитку туризму в області необхідним є не стільки фізичне збільшення кількості зазначених закладів, скільки поліпшення умов перебування в них, вдосконалення сервісу, дорожньої інфраструктури та транспортного сполучення. Всі ці фактори, поряд з природними багатствами території, є вагомими складовими туристичного потенціалу громад.

Із метою збереження і примноження такого потенціалу у Дніпропетровській області розроблено та затверджено Програму розвитку туризму у Дніпропетровській області на 2014 – 2022 рр. [6], в межах якої було заплановано здійснення ряду заходів щодо створення сприятливих умов для формування конкурентоспроможного туристичного продукту, його просування на міжнародному та внутрішньому туристичних ринках, розбудови туристичної інфраструктури належного рівня, збільшення туристичних потоків, залучення інвестицій та наповнення місцевих бюджетів.

Загальний обсяг фінансування, за Програмою, складає 55 367,0 тис. грн. (з них: з обласного бюджету – 42 357,0 тис. грн., з місцевих бюджетів – 8 415,0 тис. грн., з інших джерел – 4 595,0 тис. грн.). Програма реалізується у 2 етапи: I етап: 2014 – 2018 рр., II етап: 2019 – 2022 рр.

На стадії реалізації I етапу у 2014 – 2018 рр.:

- Програмою передбачено фінансування у сумі 36 087,0 тис. грн., з них за рахунок обласного бюджету – 27 897,0 тис. грн.;
- затверджено відповідними бюджетами – 1 003,2 тис. грн. (2014 –

Обласний бюджет	42 357,0	27 897,0	4 169,0	4 360,5	4 005,5	5 795,5	9 566,5	14 460,0
Місцеві бюджети	8 415,0	5 145,0	875,0	1 005,0	1 145,0	1 065,0	1 055,0	3 270,0
Інші джерела	4 595,0	3 045,0	525,0	755,0	755,0	505,0	505,0	1 550,0
Усього	55 367,0	36 087,0	5 569,0	6 120,5	5 905, 5	7 365,5	11 126,5	19 280,0
II етап								
Джерела фінансування	Обсяг фінансування, усього	За роками виконання						
		УсьогоI етап	2019	2020	2021	2022	Усього II етап	
Державний бюджет	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Обласний бюджет	42 357,0	27 897,0	3 707,5	3 587,5	3 582,5	3 582,5	14 460,0	
Місцеві бюджети	8 415,0	5 145,0	830,0	810,0	815,0	815,0	3 270,0	
Інші джерела	4 595,0	3 045,0	400,0	385,0	385,0	380,0	1 550,0	
Усього	55 367,0	36 087,0	4 937,5	4 782,5	4 782,5	4 777,5	19 280,0	

Джерело: [84-87]

Таблиця 2.7

**Обсяги фінансування заходів Програми розвитку туризму
Дніпропетровській області на 2014 – 2022 рр.**

Обласний бюджет	Обсяг фінансування заходів Програми, тис. грн.		
	заплановано у поточному році	затверджено відповідними бюджетами	фактично профінансовано
2014	4169,0	0,0	0,0
2015	4360,5	0,0	0,0
2016	4005,5	0,0	0,0
2017	5795,5	503,2	487,8
2018	9566,5	500,0	301,4
2019	3707,5	150,0	

Джерело: [84-87]

Таким чином, наведені дані свідчать, що розвиток туризму в громадах Дніпропетровської області значною мірою залежить від факторів зовнішнього середовища, рівня фінансового забезпечення галузі. Подальший розвиток ринку туристичних послуг залежить і від того, наскільки ефективно кожен суб'єкт буде здійснювати свою діяльність.

Висновки до 2 розділу

Аналіз динаміки ринку туристичних послуг в Дніпропетровській області протягом 2014 – 2018 рр. засвідчив, що туризм – сфера, яка приносить не лише доходи, але й має великий потенціал для розвитку. Володіючи значними природними ресурсами, вдалим географічним розташуванням,

достатньою кількістю туристичних атракцій, маючи висококваліфікований персонал, долаючи інфраструктурні та інвестиційні проблеми, туризм на Дніпропетровщині може розвиватися швидкими темпами, тим самим підвищуючи не лише свою рентабельність, але й результативність суміжних з ним сфер. Однак занедбаність об'єктів туристичної спадщини, нераціональність у використанні наявних природних ресурсів, відсутність інвестицій у розвиток не лише інфраструктури, але й туризму в цілому, відтік персоналу за кордон, низька зацікавленість мешканців області подорожувати своїми і сусідніми громадами, тобто розвивати внутрішній туризм, є стримуючими факторами розвитку туризму в області.

В основному туристам буде цікавий промисловий туризм в м: Кривий Ріг, помилуватись «марсіанськими» пейзажами залізрудних кар'єрів, відвідати гірничо-видобувні підприємства, зазирнути на металургійний комбінат-гігант. У місті розробили 80 індустріальних маршрутів, охочих пройти ними більше

П'ять об'єктів Кривого Рогу увійшли до європейського маршруту індустріальної спадщини: це два об'єкта на меткомбінаті, два кар'єри – Південного та Інгулецького комбінатів та скансен гірничої техніки Північного комбінату. Інтерес туристів зростає, промислові підприємства стають все більш відкритими для співпраці.

В той же час, задля вдалого розвитку туристичного продукту Дніпропетровщині потрібна підтримка, реставрація, реконструкція, відновлення існуючих «якірних» об'єктів за кожним з напрямів концепту «локації – будівлі, історичні об'єкти – місця транспортного сполучення», а також створення нових «якірних» об'єктів. По-друге, розвиток туристичного простору повинен передбачати якісне облаштування основної туристичної осі – «автотранспортні зупинки – залізничний вокзал – аеропорт». По-третє, ефективна промоція територій громад та їх туристичного продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках неможлива без наполегливої рекламної кампанії. Розвиток туристичної діяльності в громадах Дніпропетровській

області вимагає створення конкурентоспроможного локального туристичного продукту та формування його іміджу за допомогою використання комунікаційно-інформаційного простору, підтримки малого та середнього бізнесу у туристичній сфері.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА ПРИКЛАДІ МІСТА КРИВИЙ РІГ

3.1. Проблеми розвитку промислового туризму на Криворіжжі

Інтерес до традиційних видів туризму, якими є культурно-історичний та лікувально-оздоровчий, поступово знижується, тоді як промисловий – стрімко розвивається. Перспективність вказаного напрямку обумовлюється наявністю великої кількості промислових об'єктів в Дніпропетровській області, як було зазначено в 2 розділі, та викликають великий інтерес у туристів.

Одним з міст Дніпропетровської області і міст України, де найбільше сконцентровано об'єктів, які можуть зацікавити не тільки промисловців, бізнесменів, але й туристів, є місто Кривий Ріг, що володіє низкою унікальних, у тому числі всесвітньо відомих, промислових підприємств та може запропонувати потенційним туристам знайомство з потужним гірничо-металургійним комплексом, що є найбільшим на Дніпропетровщині та в Україні. Ураховуючи зазначене доцільно говорити про перспективність розвитку вказаного напрямку в місті.

Розвиток промислового туризму істотно впливає на такі сектори економіки як торгівля, транспорт, зв'язок, громадське харчування, будівництво, індустрія дозвілля, виробництво товарів широкого вжитку і є одним з найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки регіону. Співробітництво між промисловістю й туристичною сферою повинне стати взаємовигідним. Залучення в туристичну сферу діючих підприємств, створення реєстру пам'яток промислової архітектури, виявлення та облаштування для відвідування історичних гірничопромислових ландшафтів сприятиме формуванню нового позитивного іміджу міста та надасть

додаткових можливостей у залученні інвестицій.

Завданням міської влади є забезпечення становлення та розвитку промислового туризму в місті – важливого засобу культурного й духовного розвитку громадян, що сприятиме підвищенню якості їх життя, утворенню додаткових робочих місць, збільшенню надходжень у бюджет міста, підвищенню його авторитету як в Україні, так і за її межами.

Кривий Ріг – місто обласного значення Дніпропетровської області, центр Криворізької промислової агломерації.

Населення міста на 01.12.2012 – 659,5 тис. осіб, площа – 431 км², довжина – 126 км, ширина до 20 км. Відстань від міста до Дніпропетровська – 146 км, Києва – 426 км. Територія міста поділена на 7 внутрішніх адміністративних районів. До складу Кривого Рогу входять 3 селища та 2 села.

У загальному внутрішньому валовому продукті України частка продукції підприємств Кривого Рогу складає 6,4%, в експортному потенціалі країни – 7%.

Головною містоутворюючою галуззю, яка визначає його спеціалізацію в територіальному поділі праці, є чорна металургія. Питома вага гірничо-металургійного комплексу складає 86% від загального обсягу промислового виробництва міста.

Економічний потенціал міста представлено близько 6 тис. підприємствами. Промисловість міста налічує близько 90 великих підприємств різних галузей: чорної металургії, машинобудівної, будматеріалів, хімічної, поліграфічної, деревообробної, легкої, харчової тощо.

У Криворізькому басейні розташовано 8 з 11 підприємств України з видобутку та переробки залізорудної сировини, а також підприємства з обслуговування основного виробництва.

У Кривому Розі розташовано один з найбільших у світі металургійних комбінатів – публічне акціонерне товариство "АрселорМіттал Кривий Ріг", п'ять гірничо-збагачувальних комбінатів (надалі - ГЗК) – "Північний ГЗК",

"Південний ГЗК", "Центральний ГЗК", "Новокриворізький ГЗК", "Інгулецький ГЗК", три рудоремонтних заводи. Єдине в країні закрите акціонерне товариство "Криворізький суриковий завод" виробляє залізний сурик, який користується великим попитом в Україні та за її межами. Також у місті працює відкрите акціонерне товариство "Криворізький завод гірничого машинобудування".

Виробництво непродовольчих товарів народного споживання здійснюють більше 40 підприємств різних форм власності, які виготовляють товари легкої промисловості культурно-побутового й господарського призначення, а також будівельної групи.

Продукти харчування (ковбасні вироби, майонез, хліб і хлібобулочні вироби, пиво, безалкогольні напої, олія, кондитерські вироби тощо) в місті виробляють 16 сільськогосподарських підприємств харчової й переробної промисловості та близько 80 інших суб'єктів підприємництва.

Будівельний комплекс представлено організаціями різної спеціалізації: цементно-гірничим комбінатом, заводами з виробництва залізобетону, місцевих будматеріалів та ін.

Кривий Ріг – велике індустріальне місто, де наявні як гірничопромислові, так і фабрично-заводські об'єкти, що мають розгалужену полівидову структуру.

Багата індустріальна спадщина Криворіжжя включає залишки (більше 250) виробничих об'єктів, залізниць, гідротехнічних споруд, мостів, фрагменти стародавніх гірничопромислових ландшафтів, залишки робочих поселень і кладовищ тощо.

Кривий Ріг у межах міста має значну частку гірничопромислових ландшафтів (48,8%). Їх розміри постійно зростають у зв'язку з продовженням і нарощуванням гірничодобувних робіт. На теперішній час площа під кар'єрами становить 4,2 тис. га, відвалами сухої породи – 7,0 тис. га, шламосховищами – 5,5 тис. га, провальними зонами та зонами зсуву – 3,4 тис. га.

48,8% від загальної площі міста складають гірничопромислові ландшафти.

Вищевикладене підтверджує, що Кривий Ріг являє значний інтерес для розвитку промислового туризму, оскільки в ньому зосереджена потужна база працюючих промислових об'єктів і об'єктів індустріальної спадщини.

Проблематика, на основі якої виникла ідея розробки Програми полягає в тому, що сучасний стан галузі промислового туризму не відповідає його потенційним можливостям. Діяльність підприємств міста спрямована безпосередньо на потреби виробництва, їх величезний потенціал не використовується в галузі промислового туризму.

Промисловий туризм має сприяти місцевому економічному розвитку, стимулювати ринкові відносини, активно впливати на розвиток суміжних галузей економіки (готельно-ресторанний бізнес, транспортні перевезення тощо), зайнятість населення, роботу з охорони пам'яток історії та культури, підвищення культурного рівня туристів.

Саме тому розвиток промислового туризму є одним з чинників, що може позитивно вплинути на туристичний імідж міста.

Для ефективного розвитку туристичної галузі необхідно враховувати низку важливих факторів, серед яких:

- науковий, що визначає розробки у сфері теорії, методології вивчення феномена індустріального туризму, зміст основних понять у галузі туризму;
- ресурсний, яким у промисловому туризмі є парагенетичні комплекси антропогенних ландшафтів;
- інфраструктурний, що визначає сегмент туристичного комплексу та відповідає за необхідні елементи організації турів (готельне господарство, транспортне забезпечення, заклади харчування, заклади вечірніх анімаційних (розважальних) програм туристів);
- кадровий – забезпечення підготовленими кадрами в галузях менеджменту туризму, екскурсознавства;
- екскурсійно-методичний (екскурсії, "портфелі екскурсовода", схеми

маршрутів, буклети, путівники тощо).

Важливими також є рекламний та організаційний фактори.

В той же час є певні проблеми, до теперішнього часу місто не мало комплексу заходів, які були б спрямовані на розвиток промислового туризму, його інфраструктури, системи маршрутів, екскурсій і турів, підготовку та використання досвідчених кадрів, отримання прибутку від туристичної діяльності.

Криворізький регіон має комплекс передумов становлення промислового туризму, зокрема: потужні та різнопрофільні діючі підприємства, система унікальних гірничопромислових ландшафтів європейського значення, історико-культурні об'єкти індустріальної спадщини. На сьогоднішній день ці ресурси майже не задіяні в туристичній галузі, хоча й мають значний потенціал, який було б необхідно використати в перспективі.

Проблеми розвитку промислового туризму на Криворіжжі нерозривно пов'язані з тим, що місто фактично невідоме як центр промислового туризму та недостатньо позиційоване на туристичному ринку країни. На даний час маркетинг туристичного потенціалу Кривого Рогу, одного з найбільших міст Дніпропетровщини, не проводиться, місто не здійснює рекламних заходів і не має запланованих на національному рівні рекламних кампаній для зарубіжного ринку.

Найсуттєвішими перешкодами є такі:

- негативний імідж промислового міста щодо організації на його території туристичної діяльності;
- відсутність якісного рекламно-інформаційного забезпечення;
- недостатньо розвинута транспортна інфраструктура (мережа автодоріг, авіасполучення), здатна забезпечити внутрішні та закордонні пасажиро-перевезення;
- низький рівень розвитку сегменту обслуговування туристів;
- відсутність нормативно-правової бази, що сприяла б розвитку

промислового туризму;

- несприятливий інвестиційний клімат щодо розвитку промислового туризму;

- повна відсутність позитивної (у туристичному контексті) інформації про привабливість промислових об'єктів та індустріальних ландшафтів міста;

- відсутність туристичних підприємств, що створювали б туристичний продукт індустріальної тематики;

- недостатній рівень сервісу в закладах розміщення, харчування та розваг, низька диверсифікованість пропозицій;

- недостатній рівень підготовки фахівців у сфері промислового туризму;

- відсутність маркетингової та рекламної стратегії розвитку промислового туризму на території міста;

- відсутність туристичних операторів, які б розробляли та стимулювали просування місцевого туристичного продукту;

- відсутність скоординованої системи дій з просування індустріально-туристичного продукту міста на ринок туристичних послуг України та світу;

- відсутність кваліфікованого кадрового та наукового персоналу (екскурсоводи) галузі промислового туризму.

3.2. Перспективи розвитку промислового туризму в м. Кривий Ріг

Програма розвитку промислового туризму є актуальною для міста, оскільки спрямована на подолання вищезазначених проблем. Її реалізація створить в місті більш сприятливі умови для конкурентоспроможності,

життєздатності, створення нових робочих місць, самоокупності та позитивного клімату для споживача й інвестора.

Упровадження Програми дозволить сформувати позитивний туристичний імідж міста, який сприятиме залученню більшої кількості вітчизняних і зарубіжних туристів, різних інвестиційних проектів і, відповідно, забезпечити соціально-економічний розвиток регіону. Привабливий імідж є одним з визначальних чинників сприйняття індустріального регіону й формування довкола нього позитивно налаштованого суспільного середовища.

Її реалізація забезпечуватиметься спільними зусиллями органів місцевого самоврядування, підприємств гірничо-металургійного комплексу, підприємців, науковців, підтримкою депутатського корпусу міської ради.

Упродовж 2022-2027 рр. Програмою заплановано здійснення заходів за такими основними напрямками:

1. Формування ефективної структури управління розвитком промислового туризму в місті та створення системи туристично-екскурсійних маршрутів.
2. Розвиток матеріальної бази та туристичної інфраструктури. Використання індустріально-туристичних ресурсів та індустріальної спадщини для розвитку промислового туризму.
3. Кадрове та науково-методичне забезпечення туристичної галузі.
4. Рекламно-інформаційне забезпечення туристичної галузі.
5. Створення безпечних умов для туристів.

Протягом зазначеного періоду в процесі реалізації Програми планується досягти таких результатів:

- визначення об'єктів міста, які мають унікальне значення, узгодження з їх власниками можливості та порядку використання в туристичних цілях;
- створення сучасної інфраструктури промислового туризму,
- маркетинг туристичних можливостей міста;

- забезпечення кваліфікованими кадрами сфери промислового туризму;
- розробка туристичного логотипу й бренду для промоції Кривого Рогу як місця для якісного відпочинку та дозвілля;
- збільшення надходжень до бюджету міста;
- створення додаткових робочих місць;
- гарантування безпеки туристів.

Програма спрямована на мешканців міста, внутрішніх та іноземних туристів, внутрішніх і зовнішніх потенційних інвесторів. Головним партнером у реалізації Програми виступатиме Криворізька міська рада,.

Промисловий туризм має позитивний вплив на підвищення привабливості та ефективності діяльності шляхом зміцнення економічної структури як окремих промислових одиниць, так і міста в цілому.

На сьогоднішній день постала нагальна потреба розвитку промислового туризму в місті, що буде запорукою стимулювання ринкових відносин, активного впливу на розвиток сумісних галузей економіки, зайнятість населення, поліпшення роботи з охорони пам'яток історії, підвищення культурного рівня населення.

Підставою для визначення цільових груп є досвід розвинених країн, який підтверджує, що розвиток промислового туризму є не тільки інструментом формування позитивного іміджу міста, але й шляхом підвищення якості життя населення, створення додаткових робочих місць і збільшення бюджетних надходжень, підвищення авторитету регіону.

Тому основними цільовими групами користувачів Програми мають стати мешканці міста, вітчизняні та закордонні туристи, внутрішні й зовнішні інвестори.

Цінність Програми полягає в тому, що вона забезпечує початок комплексної взаємодії органів місцевого самоврядування, підприємств різних галузей промисловості, наукових закладів, фінансових і підприємницьких структур для всебічного розвитку промислового туризму в місті.

Головною метою Програми є здійснення заходів, спрямованих на розвиток туристичної галузі, забезпечення умов для повноцінного розвитку промислового туризму, створення якісного туристичного продукту, здатного відобразити все різноманіття індустріальної спадщини та максимально задовольнити потреби внутрішнього й міжнародного туризму за умови забезпечення екологічної рівноваги та збереження культурної спадщини.

Для комплексної реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання:

- забезпечення поступального розвитку промислового туризму, створення сприятливих передумов для формування якісного та конкурентоспроможного туристичного продукту й позиціювання його на державному та міжнародному туристичних ринках;
- залучення провідних промислових підприємств міста до розвитку промислового туризму;
- створення розвинутої інфраструктури промислового туризму;
- підтримка розвитку малого та середнього підприємництва у сфері туристичної інфраструктури;
- організація зон відпочинку на базі техногенних ландшафтів (рекультивованих територій);
- проведення маркетингових досліджень у туристичній галузі, представлення міста на національних і міжнародних туристичних виставках в Україні та за кордоном;
- створення туристичного бренду міста;
- проведення активної рекламної діяльності, спрямованої на формування іміджу міста як туристичного центру, виведення його на український та міжнародний туристичний ринок;
- створення сприятливого організаційно-правового середовища у сфері промислового туризму;
- формування кваліфікованого кадрового та наукового потенціалу галу-

зі, створення системи підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації туристичних кадрів;

- збереження, відновлення та охорона унікальних пам'яток індустриальної спадщини Криворіжжя;

- створення туристичних коридорів у межах міста як основних векторів екскурсійної діяльності за програмами турів та забезпечення транспортної доступності до важливих індустриально-туристичних об'єктів;

- забезпечення організаційних заходів і технічних вимог до безпеки туристів.

На теперішній час міською владою вже здійснено певні кроки в напрямку розвитку промислового туризму в Кривому Розі.

У місті діяла Програма розвитку промислового туризму на 2013 – 2015 роки, затверджена рішенням міської ради. Але в той же час програма не дала тих результатів. Які заплановані Новою програмою, зокрема:

- створення координаційної ради з питань розвитку промислового туризму в місті;

- створення відділу промислового туризму Криворізької міської ради;

- здійснення комплексного аналізу ринку туристичних послуг та існуючої мережі закладів туристичної інфраструктури (готельний, ресторанний бізнес, туристичні фірми, автоперевізники);

- проведення інвентаризації й створення міського реєстру індустриально-туристичних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури;

- вивчення цільової аудиторії для складання туристично-екскурсійних маршрутів;

- визначення пріоритетних об'єктів промислового туризму для розробки туристично-екскурсійних маршрутів та підготовка брендового маршруту;

- розробка екскурсій, маршрутів з урахуванням соціальних, вікових, професійних та інших особливостей туристів (за кожним з маршрутів VIP і бюджетний варіант) з використанням анімаційних програм, підготовка

брендового маршруту;

- створення сучасної інфраструктури вуличних покажчиків з назвами та схемами проїзду до головних перспективних об'єктів промислового туризму, санітарних місць, закладів харчування, транспортних вузлів, державних установ;

- організація й проведення наукових форумів з питань індустріального туризму;

- створення веб-сайту, присвяченого розвитку промислового туризму в місті, з повним банком даних про послуги в цій сфері, просування міста на міжнародному та державному ринку туризму;

- розробка та видання енциклопедії "Індустріальна спадщина Криворізького регіону";

- розробка та видання серії туристичних карт, путівників, буклетів і іншої продукції, у якій репрезентуються індустріальні об'єкти міста, туристичні маршрути та тематичні екскурсії;

- створення інформаційних відеоматеріалів з метою популяризації Кривого Рогу як центру промислового туризму в Україні;

- виготовлення стенду для презентації промислового туризму на регіональних і національних виставках;

- презентація туристичних можливостей міста через організацію та проведення міських виставково-ярмаркових заходів і участь у спеціалізованих регіональних, національних та міжнародних виставках;

- організація й проведення інформаційно-реklamних турів об'єктами індустріальної спадщини для представників туристичних компаній і засобів масової інформації;

- публікація серії статей у популярних виданнях для широкого кола громадськості з метою промоції розвитку промислового туризму в місті;

- розробка та впровадження туристичного символу (логотипу) і туристичного гасла Криворіжжя (бренду).

Програма буде складатися з декількох напрямів:

Напрямок 1. Формування ефективної структури управління розвитком промислового туризму в місті та створення системи туристично-екскурсійних маршрутів

Захід 1.1. Здійснення заходів щодо забезпечення співпраці з промисловими підприємствами, музеями, виставковими залами міста для організації та проведення на їх території екскурсій. Після визначення маршрутів екскурсій відділ промислового туризму, створений на базі Криворізької міської ради, готує проекти договорів з метою їх укладання із зацікавленими сторонами.

Захід 1.2. Сприяння роботі координаційної ради з питань розвитку промислового туризму в місті.

Захід 1.3. Проведення конкурсів "Кращий індустріальний маршрут", "Краща виробнича екскурсія", "Краща анімаційна програма на індустріальному підприємстві". З метою поживлення туристичної діяльності в місті, створення якісного туристичного продукту, задоволення пізнавальних і супутніх потреб населення та гостей міста планується проведення вказаних конкурсів.

Напрямок 2. Розвиток матеріальної бази та туристичної інфраструктури. Використання індустріально-туристичних ресурсів і індустріальної спадщини для розвитку туризму

Захід 2.1. Створення сучасної інфраструктури вуличних покажчиків з назвами та схемами проїзду до ключових об'єктів промислового туризму, санітарних місць, закладів харчування, транспортних вузлів, державних установ.

Для покращення орієнтування туристів і гарантування безпеки їх пересування планується встановити вуличні покажчики з назвами та схемами проїзду з позначенням найбільш привабливих об'єктів туристичної інфраструктури. Пропонується встановити єдиний для міста стандарт

туристичних інформаційних знаків.

Захід 2.2. Вивчення світового досвіду створення музеїв на "законсервованих" промислових об'єктах. Багатогранність об'єктів промислового туризму Кривого Рогу дає можливість створення із "законсервованих" промислових об'єктів (наприклад непрацюючих шахт) музеїв. Це питання потребує вивчення, що має забезпечити команда Програми.

Захід 2.3. Визначення обсягів робіт, які планується виконати для забезпечення доступу до туристичних об'єктів, з облаштування автостоянок на території індустріальних туристичних об'єктів міста з дотриманням санітарно-гігієнічних умов. Здійснення заходів щодо вирішення таких проблем туристичної інфраструктури як невідповідність придорожньої інфраструктури вимогам елементарного комфорту та безпеки туристів, відсутність інформації про місця розташування зон паркування туристичного транспорту.

Захід 2.4. Визначення мережі ландшафтно-індустріальних комплексів, окремих об'єктів, що мають історичну, культурологічну, пізнавальну, екологічну цінність для цілей промислового туризму.

Захід 2.5. Оновлення постійно діючої експозиції в комунальному закладі культури "Міський історико-краєзнавчий музей" з історії становлення та розвитку гірничого комплексу в XIX - поч. XX стст. Проведення оновлення й удосконалення експозиції, присвяченої розвитку промисловості в регіоні, на інноваційних засадах з метою її актуалізації та зацікавлення більшої кількості туристів.

Захід 2.6. Розробка та підготовка інвестиційних паспортів туристичних об'єктів, що є привабливими для іноземних і вітчизняних інвесторів.

Захід 2.7. Розробка плану забезпечення збереження пам'яток архітектури, історії, культури, пов'язаних з індустріальними об'єктами.

Захід 2.8. Опрацювання можливостей відкриття нових міжнародних

сполучень комунальним підприємством "Міжнародний аеропорт Кривий Ріг" Криворізької міської ради з метою забезпечення потреб туристичної галузі міста.

Напрямок 3. Кадрове та науково-методичне забезпечення туристичної галузі

Захід 3.1. Здійснення заходів зі створення на базі Державного вищого навчального закладу "Криворізький національний університет" спеціальності напрямку "Туризм" зі спеціалізацією "Екскурсійна справа" для підготовки фахівців туристичного супроводу. Проведення заходу пов'язане з необхідністю підготовки кваліфікованого кадрового потенціалу для забезпечення діяльності туристичного сектора.

Захід 3.2. Розробка та впровадження програми профорієнтаційного промислового туризму серед школярів і студентів. Розроблення такої програми сприятиме підвищенню свідомості молоді щодо вибору майбутньої професії, перспектив роботи в галузях промисловості.

Захід 3.3. Організація та проведення навчальних семінарів, тренінгів для працівників туристичної галузі. Проводиться з метою вдосконалення реалізації турпродукту в галузі промислового туризму.

Захід 3.4. Організація та проведення наукових форумів з питань промислового туризму. Проводиться з метою обміну досвідом між фахівцями в галузі промислового туризму, науковцями, представниками бізнес-структур і підприємств.

Напрямок 4. Рекламно-інформаційне забезпечення

Захід 4.1. Супровід веб-сайту, присвяченого розвитку промислового туризму, та підтримка його в актуальному стані. Інтернет є найдоступнішим та найпопулярнішим джерелом інформації для потенційних туристів, організаторів туристичних програм, мешканців міста. Тому інформаційні матеріали сайту повинні постійно оновлюватися. Це дозволить створити

комфортний інформаційний простір для туристів.

Захід 4.2. Співробітництво з міжнародними та вітчизняними організаціями, що працюють у галузі розвитку туризму. Такі обмін досвідом і співпраця дають можливість туристичним суб'єктам спростити механізм популяризації та продажу туристичного продукту, що робить місто доступнішим для іноземних і вітчизняних туристів.

Захід 4.3. Публікація серії статей у популярних виданнях для широкого кола громадськості з метою промоції розвитку промислового туризму в місті Кривому Розі.

Захід 4.4. Створення інформаційних відеоматеріалів з метою популяризації Кривого Рогу як центру промислового туризму в Україні.

Захід 4.5. Забезпечення просування інформаційних відеоматеріалів у мережі Інтернет, на каналах телебачення, у закладах харчування, на транспорті та інших громадських місцях. Якісна промоційна продукція, проведення активної рекламної діяльності спрямовані на формування туристичного іміджу міста.

Захід 4.6. Організація та проведення інформаційно-реklamних турів об'єктами індустриальної спадщини для представників туристичних компаній і засобів масової інформації. З метою поширення інформації щодо найбільш привабливих туристичних об'єктів міста для цілей промислового туризму ефективним є проведення короткотривалих турів для журналістів і туроператорів. У результаті будуть отримані неупереджені позитивні відгуки в пресі та в туристичному середовищі від людей, які особисто набули позитивні враження.

Захід 4.7. Виготовлення фото на стенд для презентації промислового туризму на регіональних, національних і міжнародних виставках. Для якісного візуального представлення туристично-рекреаційної привабливості міста на виставках, форумах тощо необхідно виготовити сучасну мобільну експозицію

багаторазового використання.

Захід 4.8. Презентація туристичних можливостей міста через організацію та проведення міських виставково-ярмаркових заходів і участь у спеціалізованих регіональних, національних та міжнародних виставках. Представлення та пропаганда туристичного потенціалу міста на міжнародних заходах розширить географію туристичної пропозиції, дасть можливість поєднати багато туристичних потоків, налагодити контакти та розповсюдити інформацію про культурно-індустріальний комплекс міста, залучити потенційних інвесторів.

Захід 4.9. Розробка й видання серії туристичних карт, путівників, буклетів та іншої продукції, у якій репрезентуються індустріальні об'єкти міста, туристичні маршрути та тематичні екскурсії.

Функції організацій-партнерів розподіляються таким чином

Учасник конкурсу бере на себе такі зобов'язання:

- сприяти роботі координаційної ради з питань розвитку промислового туризму в місті;
- здійснити заходи щодо проведення конкурсів "Кращий індустріальний маршрут", "Краща виробнича екскурсія", "Краща анімаційна програма на індустріальному підприємстві";
- реалізовувати заходи щодо промоції міста як центру промислового туризму (розробка та публікація серії туристичних карт, путівників, буклетів, інформаційних відеоматеріалів, стенду та іншої продукції, публікація статей, у яких репрезентуються індустріальні об'єкти міста, туристичні маршрути та тематичні екскурсії);
- організовувати та проводити наукові форуми з питань промислового туризму;
- сприяти забезпеченню сфери промислового туризму міста кваліфікованими фахівцями;

- визначити обсяги робіт, які планується виконати для забезпечення доступу до туристичних об'єктів, з облаштування автостоянок на території індустриальних туристичних об'єктів міста з дотриманням санітарно-гігієнічних умов;

- здійснити заходи щодо оновлення постійно діючої експозиції в комунальному закладі культури "Міський історико-краєзнавчий музей" з історії становлення та розвитку гірничого комплексу в XIX - поч. XX ст.;

- організувати та провести інформаційно-рекламні тури об'єктами індустриальної спадщини для представників туристичних компаній і засобів масової інформації;

- презентувати туристичні можливості міста через організацію та проведення міських виставково-ярмаркових заходів і участь у спеціалізованих регіональних, національних та міжнародних виставках;

- здійснити заходи з визначення мережі ландшафтно-індустріальних комплексів, окремих об'єктів, що мають історичну, культурологічну, пізнавальну цінність для цілей промислового туризму;

- забезпечити просування інформаційних відеоматеріалів у мережі Інтернет, на каналах телебачення, у закладах харчування, на транспорті та в інших громадських місцях;

- гарантувати безпечний доступ туристів до туристичних об'єктів;

- здійснити заходи із забезпечення збереження пам'яток архітектури, історії, культури, пов'язаних з індустриальними об'єктами.

Криворізька міська рада бере на себе такі зобов'язання:

- створити сучасну інфраструктуру вуличних покажчиків з назвами та схемами проїзду до головних перспективних об'єктів промислового туризму, санітарних місць, закладів харчування, транспортних вузлів, державних установ;

- забезпечити супровід веб-сайту, присвяченого розвитку промислового

туризму, та підтримку його в актуальному стані;

- розробити інвестиційні паспорти туристичних об'єктів, що є привабливими для іноземних і вітчизняних інвесторів;
- здійснити заходи щодо співробітництва з міжнародними та вітчизняними організаціями, що працюють у галузі розвитку туризму;
- організувати та провести навчальні семінари, тренінги для працівників туристичної інфраструктури;
- здійснити заходи щодо забезпечення співпраці з промисловими підприємствами, музеями, виставковими залами міста для організації та проведення на їх території екскурсій;
- опрацювати можливості відкриття нових міжнародних сполучень "Міжнародний аеропорт Кривий Ріг" з метою забезпечення потреб туристичної галузі міста;
- вивчити світовий досвід створення музеїв на "законсервованих" промислових об'єктах.

Програма базується на засадах відкритості та прозорості виконання її заходів, поінформованості громадян і зацікавлених сторін щодо результатів її впровадження.

3.3. Оцінка вартості Програми розвитку промислового туризму в м. Кривий Ріг та її ефективність

Упровадження Програми буде мати не тільки значний соціальний ефект, а й економічний.

Таблиця 3.1

План реалізації заходів Програми на 2022-2027 рр.

Тривалість заходу (за етапами)	Заходи	Джерела фінансування (видатки поточні/капітальні), грн.		
		фонд конкурсу	міський бюджет	організації-партнери
1	2	3	4	5
I етап	Формування ефективної структури управління розвитком промислового туризму в місті та створення системи туристично-екскурсійних маршрутів	-	990,0	-
Місяці 1 – 3	Здійснення заходів щодо забезпечення співпраці з промисловими підприємствами, музеями, виставковими залами міста для організації та проведення на їх території екскурсій	-	-	-
Місяці 1 – 11	Сприяння роботі координаційної ради з питань розвитку промислового туризму в місті	-	-	-
Місяці 9 – 11	Проведення конкурсів "Кращий індустриальний маршрут", "Краща виробнича екскурсія", "Краща анімаційна програма на індустриальному підприємстві"	-	990,0	-
II етап	Розвиток матеріальної бази та туристичної інфраструктури. Використання індустриально-туристичних ресурсів та індустриальної спадщини для розвитку туризму	375 000,0	30 000,0	-

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5
Місяці 1 – 5	Створення сучасної інфраструктури вуличних показників з назвами та схемами проїзду до головних перспективних об'єктів промислового туризму, санітарних місць, закладів харчування, транспортних вузлів, державних установ	375 000,0	-	-
Місяці 1 – 3	Вивчення світового досвіду створення музеїв на "законсервованих" промислових об'єктах	-	-	-
Місяці 1 – 6	Визначення обсягів робіт, які планується виконати для забезпечення доступу до туристичних об'єктів, з облаштування автостоянок на території індустриальних туристичних об'єктів міста з дотриманням санітарно-гігієнічних умов	-	-	-
Місяці 1 – 6	Здійснення заходів з визначення мережі ландшафтно-індустріальних комплексів, окремих об'єктів, що мають історичну, культурологічну, пізнавальну цінність для цілей промислового туризму	-	-	-
Місяці 3 – 5	Оновлення постійно діючої експозиції в комунальному закладі культури "Міський історико-краєзнавчий музей" з історії становлення та розвитку гірничого комплексу в XIX - поч. XX ст.	-	30 000,0	-
Місяці 1 – 11	Розробка та підготовка інвестиційних паспортів туристичних об'єктів, що є привабливими для іноземних і вітчизняних інвесторів	-	-	-
Місяці 1 – 11	Розробка заходів із забезпечення збереження пам'яток архітектури, історії, культури, пов'язаних з індустриальними об'єктами	-	-	-
Місяці 1 – 11	Опрацювання можливостей відкриття нових міжнародних сполучень комунальним підприємством "Міжнародний аеропорт Кривий Ріг" Криворізької міської ради з метою забезпечення потреб туристичної галузі міста	-	-	-

Продовження табл.3.1

III етап	Кадрове та науково-методичне забезпечення туристичної галузі	-	13 160,0	-
Місяці 1 – 5	Здійснення заходів зі створення на базі ДВНЗ "Криворізький національний університет" спеціальності напрямку "Туризм" зі спеціалізацією "Екскурсійна справа" для підготовки фахівців туристичного супроводу	-	-	-
Місяці 2 – 11	Розробка та впровадження програми профорієнтаційного промислового туризму серед школярів і студентів	-	-	-
Місяці 9 – 11	Організація та проведення навчальних семінарів, тренінгів для працівників туристичної сфери	-	-	-
Місяць 10	Організація та проведення наукових форумів з питань промислового туризму	-	13 160,0	-
IV етап	Рекламно-інформаційне забезпечення	-	92 978,0	59 000,0
Місяці 1 – 11	Супровід веб-сайту, присвяченого розвитку промислового туризму, та підтримка його в актуальному стані	-	-	-
Місяці 1 – 11	Співробітництво з міжнародними та вітчизняними організаціями, що працюють у галузі розвитку туризму	-	-	-
Місяці 1 – 11	Публікація серії статей у популярних виданнях для широкого кола громадськості з метою промоції розвитку промислового туризму в місті	-	3 000,0	-
Місяці 3 – 6	Створення інформаційних відео матеріалів з метою популяризації Кривого Рогу як центру промислового туризму в Україні	-	-	9,000
Місяці 1 – 11	Забезпечення просування інформаційних відеоматеріалів у мережі Інтернет, на каналах телебачення, у закладах харчування, на транспорті та в інших громадських місцях	-	-	-

Продовження табл. 3.1.

Місяці 4 – 11	Організація та проведення інформаційно-реklamних турів об'єктами індустріальної спадщини для представників туристичних компаній і засобів масової інформації	-	9 696,0	-
Місяць 5	Виготовлення фото на стенд для презентації промислового туризму на регіональних і національних виставках	-	600,0	-
Місяці 5 – 11	Презентація туристичних можливостей міста через організацію та проведення міських виставково-ярмаркових заходів і участь у спеціалізованих регіональних, національних та міжнародних виставках	-	10 682,0	-
Місяці 7 – 11	Розробка та видання серії туристичних карт, путівників, буклетів й іншої продукції, у якій репрезентуються індустріальні об'єкти міста, туристичні маршрути та тематичні екскурсії	-	69 000,0	50 000,0
	Усього	375 000,0	137 128,0	59 000,0

Джерело: складено автором за допомогою []

Отже, очікувані результати Програми - бюджет Програми на 2022-2027 рр. складе 571 128 грн. Фінансування витрат, пов'язаних з її реалізацією, передбачається коштом: міського бюджету – 137 128 грн., фонду конкурсу – 375 000 грн., організації-партнера – 59 000 грн.

Виконання Програми дасть змогу реалізувати індустріально-туристичний потенціал міста в галузі промислового туризму, сприятиме зростанню економічної активності, розвитку малого й середнього бізнесу, створенню робочих місць у різних секторах економіки, вихованню дітей і молоді на засадах патріотизму, любові до рідного міста.

Результатом виконання заходів Програми будуть короткотривалі та перспективні наслідки її реалізації:

- покращення туристичного іміджу міста на державному та міжнародному рівнях;
- збільшення надходжень до бюджету й, відповідно, зростання добробуту та зайнятості населення;
- створення якісного туристичного продукту й формування

конкурентоспроможної на внутрішньому та світовому ринках індустрії туристичних послуг завдяки ефективному використанню туристичного потенціалу міста;

- забезпечення на цій основі комплексного розвитку території, реалізації соціально-економічних інтересів міста при збереженні екологічної рівноваги.

Реалізація цілей Програми дозволить сформувати ринок туристичних послуг у межах міста та Криворізького регіону, збільшити в декілька разів кількість в'їзних туристів, робочих місць екскурсоводів, створити парк спеціальних автобусів для перевезення туристів, заповнити заклади їх розміщення, створити робочі місця в галузі анімації туристів.

Все це сприятиме наповненню міського бюджету та розвитку економіки регіону в цілому.

Реалізація Програми сприятиме становленню супутніх напрямків соціально-економічного розвитку міста, а саме:

- розширенню мережі туристичних та екскурсійних підприємств;
- створенню спеціалізованих туристичних фірм у галузі промислового туризму;
- розширенню сфери розміщення туристів;
- розширенню мережі закладів харчування різних типів і класів;
- розвитку транспорту та транспортної інфраструктури (доріг, автостоянок, парковок, під'їздів, системи показників);
- розвитку сфери дозвілля (музеїв, театрів, виставкових і концертних залів, розважальних закладів, спортивних об'єктів);
- залученню поліграфічних підприємств для друку путівників, брошур, буклетів, наукової літератури;
- розширенню мережі підприємств з виготовлення сувенірної продукції;
- розширенню мережі підприємств побутового обслуговування населення;
- забезпеченню підготовки фахівців – менеджерів та екскурсоводів у галузі туризму.

Висновки до 3 розділу

Дослідження показали, що одним з міст Дніпропетровської області і міст України, де найбільше сконцентровано об'єктів, які можуть зацікавити не тільки промисловців, бізнесменів, але й туристів, є місто Кривий Ріг, що володіє низкою унікальних, у тому числі всесвітньо відомих, промислових підприємств та може запропонувати потенційним туристам знайомство з потужним гірничо-металургійним комплексом, що є найбільшим на Дніпропетровщині та в Україні. Ураховуючи зазначене доцільно говорити про перспективність розвитку вказаного напрямку в місті.

Проблеми розвитку промислового туризму на Криворіжжі нерозривно пов'язані з тим, що місто фактично невідоме як центр промислового туризму та недостатньо позиційоване на туристичному ринку країни. На даний час маркетинг туристичного потенціалу Кривого Рогу, одного з найбільших міст Дніпропетровщини, не проводиться, місто не здійснює рекламних заходів і не має запланованих на національному рівні рекламних кампаній для зарубіжного ринку.

В роботі запропонована Програма розвитку промислового туризму в місті, в процесі реалізації якої планується досягти таких результатів: визначення об'єктів міста, які мають унікальне значення, узгодження з їх власниками можливості та порядку використання в туристичних цілях; створення сучасної інфраструктури промислового туризму, маркетинг туристичних можливостей міста; забезпечення кваліфікованими кадрами сфери промислового туризму; розробка туристичного логотипу й бренду для промоції Кривого Рогу як місця для якісного відпочинку та дозвілля; - збільшення надходжень до бюджету міста; створення додаткових робочих місць; гарантування безпеки туристів. Здійснена оцінка вартості Програми розвитку промислового туризму в м. Кривий Ріг. Очікувані результати

Програми - бюджет Програми на 2022-2027 рр. складе 571 128 грн. Дослідження показують, що даний процес дасть , як економічний, так і соціальний ефект.

РОЗДІЛ 4

РОЗРОБЛЕННЯ ТУРІВ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ ТУРИСТИЧНИМ ОПЕРАТОРОМ м. КРИВИЙ РІГ

4.1. Пропозиції кращих індустріальних маршрутів

Як зазначалося в 3-му розділі дослідження, що потрібна Програма розвитку промислового туризму як в Дніпропетровській області, так і, зокрема в м. Кривий Ріг, де найбільше представлено об'єктів промислового туризму, що можуть представляти інтерес гостям міста, туристам, бізнесменам. Така пропозиція відповідає, запропонованій Програмі розвитку промислового туризму в розділі 1. Формування ефективної структури управління розвитком промислового туризму в місті та створення системи туристично-екскурсійних маршрутів. В даному напрямі зазначено в пункті 1.3. Проведення конкурсів "Кращий індустріальний маршрут", "Краща виробнича екскурсія", "Краща анімаційна програма на індустріальному підприємстві". З метою поживлення туристичної діяльності в місті, створення якісного туристичного продукту, задоволення пізнавальних і супутніх потреб населення та гостей міста планується проведення вказаних конкурсів.

В дослідженні згідно даної Програми запропоновані два тури (промисловий тур в Кривому Розі та індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль). Дані тури можуть бути запропоновані туристичними операторами м. Кривий Ріг, як сучасні конкурентоспроможні пропозиції.

1-й тур - Промисловий тур містом Кривий Ріг (промисловий туризм у найдовшому місті Європи: залізорудні кар'єри, штольні і не тільки)

Тривалість туру: 2 дні / 1 ніч

Таблиця 4.1.

Програма туру «Промисловий тур містом Кривий Ріг»

1 день	збір групи на вокзалі в Кривому Розі (09:30) - автобусно-пішохідна екскурсія містом (відвідування 3-D галереї, обід) - залізорудний кар'єр (ПАТ ГЗК з відвідуванням музею ПАТ «Південний ГЗК» та геопарку, скверу «Музи Творчості») - Бурщицький відвал - Криворізький метротрам - поселення в готелі та вечеря
2 день	сніданок і виїзд (08:00) - старий залізний Кочубеївський рудник, підземелля Кривбасу (штольні, підземні штучні печери, локація зйомок українського фільму «Червоний») - скансен гірничої техніки - криворізька зона відчуження (гігантські провалля) шахти «Гвардійська» - обід - трансфер до вокзалу

Джерело: складено автором

Опис атракцій міста Кривий Ріг

1. Передбачає огляд візитівки міста — пам'ятника легендарному козаку “Рогу”, з яким саме пов'язують заснування та назву міста. Ми оглянемо квітковий годинник створення якого було приурочене 20-річниці незалежності України. А у павільйоні під годинником відвідаємо 3D-відеогалерею міського історико-краєзнавчого музею, де про історію та сьогодення міста можна дізнатися за допомогою якісних відеороликів, представлених у 3D-форматі.

2. Кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату та музей

Залізним серцем Кривого Рогу є кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату. Історія даного підприємства бере свій початок у 1955 році, це перше на теренах колишнього Радянського Союзу підприємство такого типу. Нині кар'єр являє собою неповторне вражаюче видовище, створене руками гірників. На спеціально облаштованому оглядовому майданчику можна побачити всю його грандіозність та красу. Проникнути ж за куліси гірничодобувної промисловості допоможе спуск до робочого горизонту кар'єру. А на честь свого 60-річчя Південний гірничозбагачувальний комбінат у 2015 році створив чудовий музей промислової тематики, зібравши велику кількість оригінальних експонатів, історичних відомостей, чудових макетів техніки, що демонструють красу та міць праці гірників.

3. Бурщицький відвал

Тут відкриється панорама на центральну та південну частину міста. Можна побачити неймовірне поєднання природних і техногенних ландшафтів: ланцюжки шахт, кар'єри, провалля, мости та залізницю. З цього місця реалії сьогодення та історія самого міста постають перед очима в усій своїй красі і неповторності.

4. Швидкісний трамвай

У місті Кривий Ріг функціонує унікальна для України транспортна система, що поєднує особливості метрополітену та трамваю, так як більша частина лінії збудована за стандартами метрополітену, але як рухомий склад використовуються трамвайні вагони. Між станціями «Дзержинська» та «Будинком Рад» тунелі в різних напрямках міняються місцями під землею без прямого перетину, проходячи один над одним. Це змінює рух з правостороннього на лівосторонній. Через це криворізьку підземку називають єдиним місцем в країні, де легалізовано лівосторонній рух.

5. Кочубеївські штольні

Спочатку на руднику залізні руди видобувалися відкритим способом, завдяки чому залишився невеликий, але порівняно глибокий кар'єр, на днищі якого також були пройдені 3 підземні вирубки-комери. Унікальною є висота цих камер – іноді вона сягає розмірів 3-поверхового будинку. Окрасою підземного ландшафту рудника є 5 розвідувальних штолень протяжністю понад 300 метрів. Саме тут знімали український історичний фільм «Червоний».

6. Провальні ландшафти Кривого Рогу

Це унікальні явища, які виникли внаслідок обвалення горизонтів відпрацьованих шахт. Як наслідок – утворення специфічних ландшафтів, глибиною до 200-250 метрів. Провалля шахт Кривого Рогу в таких розмірах не зустрічаються більше ніде в Європі і тому мають для промислового туризму особливе значення.

7. Музей гірничої техніки під відкритим небом

Єдиний скансен України, що презентує силу та міць видобувних підприємств Кривого Рогу, можна побачити ківш екскаватора, шахтний електровоз, бульдозер з кар'єру, автомобіль «БілаЗ», дробилка з дробильної фабрики, сепаратор рудозбагачувальної фабрики та багато іншого. Для любителів техніки тут є що подивитись.

Як альтернатива пропонуємо туристичному оператору, що знаходиться в Кривому Розі запропонувати новий напрямок пропозиції промислових турів – логістичний тур в Ізраїль – країну інновацій і стартапів. Більше 3 тис. високотехнологічних компаній і стартапів роблять Ізраїль країною з найвищою концентрацією високотехнологічних компаній в світі (крім Силіконової долини).

В Ізраїлі третій за величиною рівень підприємництва в світі, і найвищий серед жінок і людей старше 55 років.

Мета туру:

- вивчити найновіші тенденції в логістиці, дізнатися нові рішення для вашого бізнесу і знайти нових бізнес-партнерів;
- побачити останні розробки та інновації впроваджені і працюють, а так само амбітні проекти, які знаходяться на стадії реалізації;
- сформувати нове бачення прогресивних методів побудови логістичного бізнесу;
- обмінятися знаннями з іноземними експертами.

Прийняти участь корисно буде:

Директорам з логістики та операційним директорам, генеральним директорам, топ-менеджерам, митним і страховим брокерам, компаніям рітейлерам та E-Comm, власникам і керуючим об'єктів складської нерухомості (логістичних та складських комплексів), виробничим, дистриб'юторськими і торгівельним компаніям; постачальникам послуг, спеціальної техніки та обладнання, рішень та інновацій в області логістики.

Таблиця 4.2

Програма індустріального логістичного туру

1 день	10:00 Збір в аеропорті Бориспіль 11:00 Відліт із Борисполя 14:00 Прибуття до Тель-Авіву. Трансфер до готелю. Поселення. Вільний час (відпочинок в місті, на морі)
2 день	8:00 Трансфер до індустріального району Shoham 9:00 - 11:30 Візит до Strauss Group, Israel. Презентація, специфіки логістики та ланцюга постачання. Тур по компанії та складу 12:00 - 13:30 Обід 14:00 - 16:00 Візит до нового складу UPS в індустріальному парку Modi'in. Презентація технологічного рішення по кур'єрській доставці. Ланцюга постачання та логістики end-to-end 17:00 - Вільний час (відпочинок в місті, на морі)
3 день	8:20 Трансфер до логістичного парку Zriffin 9:00 - 11:30 Візит до компанії Kimberly-Clark Israel. Презентація компанії, інновації, специфіки логістики та ланцюга постачання. Тур по компанії та складу. 12:00 - 13:30 Обід 14:00 - 16:00 Візит до найбільшого складу найбільшого та провідного ритейлера в Ізраїлі - компанії Shufersal. Тур по компанії. Презентація специфіки логістики та управління ланцюгом постачання. 17.00 Вільний час (відпочинок в місті, на морі)
4 день	8.20 Трансфер до логістичного комплексу компанії Delta Galil 9:00 - 11:30 Візит по компанії. Візит на складський комплекс. Презентація компанії, інновації, специфіки логістики та ланцюга постачання. 12:00 - 13:30 Обід 14:00 - 15:30 Знайомство з компанією The Shelf та 3-ма провідними інноваційними стартапами в ритейлі та логістиці, включаючи Last Mile. 16:00 Вільний час (відпочинок в місті, на морі)
5 день	Вільний час 15:00 Трансфер до аеропорту 18:50 Відліт до Києва

Джерело: складено автором

Інформація про компанії, де бізнес-туристи будуть знайомитися з новими технологічними процесами:

1. Strauss Group – міжнародна корпорація з портфелем чотирьох компаній, які дають сфокусовані на дві провідні світові тенденції – Health & Wellness та Fun & Indulgence. Strauss управляє і розвиває свій бізнес, щоб запропонувати широкий асортимент якісних брендів Food & Beverage для всього населення, які продаються через різні комерційні канали.

Група має 14 000 співробітників у всьому світі, працює у більш ніж 20 країнах. Продажі групи в 2018 році склали 8,6 млрд. NIS, з яких міжнародні операції складають 54%. Strauss співпрацює з Danone, PepsiCo, Haier і Virgin.

Strauss Group торгується за індексом Тель-Авів 35, який включає найбільші публічні компанії в Ізраїлі та має кредитний рейтинг іlAA +.

Strauss Ізраїль, як міжнародна компанія, домашня база якої знаходиться в Ізраїлі. Strauss вважається найбільшою компанією з виробництва продуктів харчування та напоїв в Ізраїлі. Strauss Ізраїль працює в різних напрямках: від молока та молочних продуктів, свіжі страви з прянощами, солоні закуски та кондитерські вироби, до кави, води, оливкової олії, меду – тощо. Марки Компанії у всіх її основних категоріях займають лідируючу позицію на ізраїльському продовольчому ринку і включають багато улюблених та найстальгічніших продуктів ізраїльської громадськості. У Strauss Ізраїль працює близько 20 майданчиків, серед яких виробничі приміщення та логістичні центри, розташовані від Сафед на півночі до Йотвати та Ейлата на півдні. Продукція Компанії розповсюджується через близько 13 000 точок продажу. В Ізраїлі в Strauss працює близько 5 000 людей. Протягом багатьох років Strauss присвятив багато ресурсів з метою забезпечити найкращі інновації та якість на столі ізраїльських споживачів, ретельно дотримуючись найсучасніших у світі стандартів у розробці та виробництві харчових продуктів.

2. Kimberly-Clark Israel – є провідною компанією-виробником непродовольчих товарів в Ізраїлі, відома своїми провідними брендами, включаючи Huggis, Titles, Lily, Mullet, Kleenex, Nature Reserve, Nicole, Deepand та Cotex. Завдяки цим брендам, які забезпечують споживача необхідними

продуктами для кращого життя, компанія є невід’ємною частиною повсякденного життя більшості сімей Ізраїлю.

Кімберлі-Кларк Ізраїль була створена в 1963 році як “Hogla” фірмою Hadera Paper Company і була першою в Ізраїлі компанією, яка виготовила туалетний папір. У 1981 році вона також стала першою компанією, яка випускала одноразові памперси, які продала під брендом “Титри”.

У 1996 році компанія Hadera Paper Company підписала угоду про стратегічне партнерство зі всесвітньою компанією Kimberly-Clark, яку вона повністю придбала у 2015 році. Завдяки партнерству з Kimberly-Clark, компанія використовувала ресурси, знання та інновації та привносила в країну улюблені міжнародні бренди, такі як Huggis та Depend. У 2016 році компанія змінила назву і тепер її називають Кімберлі-Кларк Ізраїль.

3. Shufersal – найбільший ритейлер у Ізраїлі. Компанія прагне забезпечити якісні та різноманітні рішення для всіх своїх клієнтів, винагороджуючи працевлаштування своїх працівників та справедливе ставлення до своїх постачальників. У 1958 році Шуферсал відкрив свій перший магазин у Тель-Авіві – перший сучасний супермаркет такого роду в Ізраїлі. Успіх цього першого магазину спонукав до зростання, що призвело до поточного становища Шуферсала: • сотні гілок по всій Ізраїлі – від Кір’ят Шмона на півночі до Ейлата на півдні;

- в середньому 2 мільйони клієнтів щотижня та 1,8 мільйона членів клубів клієнтів;
- прибіл. 13 000 співробітників кожної нації, релігії та етнічної приналежності в Ізраїлі;
- приватна марка Shufersal, яка пропонує тисячі високоякісних товарів за зниженими цінами;
- давні стосунки з тисячами постачальників у різних сферах.

Задоволення своїх клієнтів, службовців та постачальників – один із головних стовпів Шуферсала, який він постійно прагне вдосконалити кількома способами: Компанія прагне запропонувати кожному клієнту той тип послуг, який відповідає його унікальним потребам, пропонуючи рішення для кожного типу споживачів в Ізраїлі. Компанія вірить у прямі стосунки зі своїми клієнтами та в особистий маркетинг. Використовуючи свої сучасні можливості аналізу даних, Shufersal пропонує індивідуальні знижки та

переваги для задоволення особистих моделей покупки. Широкий асортимент продукції в поєднанні з розміром і стабільністю ланцюга дозволяють їй створювати договірні можливості з широким спектром постачальників у різних сферах і різних розмірах, тим самим сприяючи комерційній та промисловій стійкості.

4. Shufersal Online – щоб запропонувати своїм клієнтам передові високоякісні рішення, Shufersal працює з інтернет-магазином, який забезпечує комплексне рішення все більшої потреби населення в такій послугі. Купуючи в Інтернеті, клієнти можуть заощадити багато часу, раніше витраченого на водіння до магазину, вибір продуктів, стояння в черзі тощо, більше не потрібно переносити покупки додому. Щотижня десятки тисяч клієнтів здійснюють покупки в Інтернеті, купуючи продукти харчування та засоби особистої гігієни, краси та засоби для чищення, а також побутову техніку. Продажі компанії в Інтернеті щороку зростають. Shufersal вкладає основні ресурси та зусилля, щоб забезпечити своїм клієнтам найкращий досвід покупок, починаючи від замовлення до доставки їх покупок, з акцентом на наступні аспекти: Технологія – доступ до комп'ютера чи мобільного додатку, веб-платформа Shufersal дозволяє клієнтам легко та інтуїтивно замовляти товари. Мережа постійно оцінює найновіші доступні технології для забезпечення найкращого можливого досвіду користувача; Логістика – логістична інфраструктура Shufersal дозволяє Компанії в потрібний час забезпечити своїх клієнтів товарами найвищої якості, гарантуючи свіжість своїх харчових продуктів та широкий вибір продукції, суворо дотримуючись вимог ланцюга охолодження; Обслуговування клієнтів – технічна та інша підтримка Shufersal Online з будь-якого питання доступна клієнтам до остаточного часу доставки, вирішуючи будь-яке питання та питання щодо доставки в Інтернеті.

5. UPS Ізраїль – розпочав свою діяльність в Ізраїлі в 1994 році з шести співробітниками та називався OPSI (Міжнародний транспорт).

На даний час:

- єдиний в Ізраїлі з бма тижневими рейсами
- близько 170 транспортних засобів

- близько 900 працівників 3- філії, представництва в портах і три найсучасніші логістичні центри в Ізраїлі.

Пропонує всі транспортні та логістичні рішення під одним дахом:

- Міжнародні та національні кур'єри
- Вантажні та морські вантажні перевезення та піддони
- Митне оформлення
- Виставки та спеціальні проекти
- Спеціальні поставки: сільське господарство та витратні матеріали, медичні засоби, медикаменти та холодильні поставки. UPS Israel є проривом у своїй галузі.

6. Delta Galil – компанія створена у 1975 році, DELTA GALIL INDUSTRIES – це глобальний виробник та рітейлер одягу (Private Labels) для чоловіків, жінок та дітей. Delta Galil це виробництво та продаж товарів у 20 країнах світу. В компанії працює більш ніж 10 000 працівників по всьому світі.

4% від всіх продажів інвестується в дослідження та розробку нових продуктів. Компанія впроваджує нові тенденції моди та розробляє новітні технології та тканини, на базі 40-річної традиції безкомпромісного досконалості у виробництві, маркетингу та обслуговуванні. Останні роки компанія вийшла на ринок E-Commerce та постійно примножує продажі через онлайн канали.

The Shelf – є першим інноваційним центром RetailTech, розробленим для роздрібних торгових мереж, які хочуть ідентифікувати, брати участь та співпрацювати із ізраїльськими стартапами та підприємцями. The Shelf служить one-stop-shop для міжнародних роздрібних торговців, які хочуть використовувати екосистему Ізраїлю.

4.2. Оцінка вартості та ефективності запропонованих турів промислового туризму

Приведемо калькуляцію туру «Промисловий тур містом Кривий Ріг» на групу людей на 2 дні / 1 ніч по маршруту м. Кривий Ріг (табл. 4.3.).

У вартість входить:

- проїзд комфортабельним автобусом,
- проживання (включений сніданок),
- супровід гіда-екскурсовода,
- екскурсійне обслуговування в туристичних об'єктах,
- страхування на час подорожі.

У вартість не входять і додатково оплачуються:

- харчування,
- вхідні квитки в туристичних об'єктах.

Вартість вхідних квитків в туристичні об'єкти:

- відвідування 3D-відеогалереї: загальний - 20 грн., дитячий та студентський - 15 грн.;
- проїзд в метротрамі - 2,5 грн., дитячий та студентський - 1,25 грн., пенсіонери - безкоштовно.

Харчування:

Обід у 1-й день – відбувається у робітничий їдальні. Орієнтовна вартість: 90-100 грн.

Вечеря у 1-й день – відбувається у кафе готелю м. Кривий Ріг. Орієнтовна вартість: 80-90 грн.

Обід в 2-й день – відбувається у кафе м. Кривий Ріг. Орієнтовна вартість: 90-100 грн.

Таблиця 4.3

Калькуляція туру «Промисловий тур містом Кривий Ріг» на групу 25 людей на 2 дні / 1 ніч по маршруту промислові атракції м. Кривий Ріг

№	Стаття витрат	Витрати на групу, грн.	Витрати на особу, грн.
1	Транспортні витрати:		
1.1	Оренда автобуса «Isuzu» на 29 місць	9500,0	380
2	Витрати на розміщення:		
2.1	Готель «Дружба» (1 доба)	8750,0	350,0
4	Витрати на екскурсійну програму	2500	100
5	Реклама, виготовлення рекламних проспектів, непрямі витрати підприємства	3000,0	120
6	Страховка	2500,0	100,0
	Разом	26250,0	1050,0

Джерело: власні розрахунки

На основі проведеної калькуляція витрат туру «Промисловий тур містом Кривий Ріг» на групу 25 людей на 2 дні / 1 ніч визначено витрати, що становлять 26250,0 грн.(включають витрати і на розміщення зі сніданком, страхування, екскурсії і супроводжуючого) і індивідуальні витрати на 1 туриста – 1050,0 грн.

При ціноутворенні до собівартості додамо прибуток туристичного підприємства (10,0%) та комісійну винагороду агентам (8,0%). Таким чином, вартість туру буде становити:

$$Ц = 1050,0 + 105,0 + 84,0 = 1239,0 \text{ грн.}$$

Графік проведення туру «Промисловий тур містом Кривий Ріг» представлений в табл. 4.4.

Таблиця 4.4

Графік проведення туру «Промисловий тур містом Кривий Ріг»

Назва місяця	Дні місяця (2022 р.)
Січень	-
Лютий	-
Березень	17
Квітень	14, 21
Травень	12, 19
Червень	9, 16
Липень	7, 14
Серпень	8, 15, 22
Вересень	15, 22, 29
Жовтень	13, 20, 27
Листопад	3, 10
Грудень	-

Джерело: власні дослідження

Отже, у плановому періоді – 2022 р. – передбачається організувати туристичному підприємству 20 турів. Такий тур буде цікавим сім'ям з дітьми від 8 років, молодим людям, людям похилого віку та ін. групам населення.

Програма обслуговування туру «Індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль)» є оптимальною, оскільки відповідає тематичної спрямованості розробленого туру, враховує побажання бізнесменів щодо відвідування об'єктів.

В основний тур пакет пропонується включити:

- Оформлення документів
- Оформлення страховки
- Переліт Київ-Тель-Авів-Київ
- Проживання в готелі 4* при двухмісному розміщенні зі сніданком
- Візити на логістичні об'єкти та нетворкінг
- Трансфери під час туру

Перш ніж пропонувати новий туристичний продукт клієнтам, необхідно виявити його економічну ефективність, зрозуміти і прорахувати прибуток, що може отримати туристичний оператор при реалізації нового маршруту.

Для цього слід врахувати витрати фірми зі страхування туристів, транспортні витрати, авіапереліт, проживання, і харчування в готелі, екскурсії на підприємства. Розрахунок вартості туру представимо у таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Розрахунок вартості туру «Індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль)»

Найменування послуги	Розрахунок на 1 чол/ 5 днів, грн	Розрахунок на 10 чол./5 днів, грн
Переліт в економ класі Київ-Тель-Авів-Київ	8893	88930
Проживання в готелі Intercontinental 5*, 4 ночі в двухмісному номері з 2ма окремими ліжками, харчування-НВ	9938	99380
Страховка	350	9450
Гала-вечеря	3240	32400
Оренда конференц-залу, 2 дні	1080	10800
Екскурсії на вибір	1955	19550
Разом	25456	254560

Джерело: власні розрахунки

Отже, собівартість «Індивідуального авіа-туру «індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль)» на 10 осіб складає 254560 грн. Прибуток від продажу індивідуального туру становить 15% від його собівартості. Визначаємо роздрібну вартість туру - 292744 грн. Прибуток підприємства складатиме 38184 грн.

Проаналізуємо економічну ефективність впровадження продуктової інновації «Індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль)». Отже,

початкові інвестиції на реалізацію інновації складають 45000 грн. У 2022 році планується реалізувати даний тур 4 рази. Визначаємо суму майбутніх грошових потоків від реалізації туру за 2022 рік - 152736 грн.

Визначимо грошові потоки інноваційного проекту на майбутні 3 роки, беручи за основу поступове збільшення кількості індивідуальних турів у другий рік існування (2023 р.) - 5 реалізованих турів, у 2024 - 7 турів та ріст доходу від реалізації даних програм у зв'язку із ростом змінних витрат, у 2023 році +6%, у 2024 році +10%. За основу беремо потенційний дохід від реалізації проекту в перший рік (2022 р.) - 152736 грн. Дисконтна ставка складає 10%.

Таблиця 4.6

Грошові потоки нового туру «Індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль)»

Рік (t)	Видаток грошових коштів від інвестиційної діяльності (I), грн	Дохід від реалізації 1 туру, грн	Майбутні надходження грошових коштів (CFt), грн
2021	45000	-	-
2022	-	38184	152736
2023	-	40475	202375
2024	-	42002	294014

Джерело: власні розрахунки

Розрахуємо чисту приведену вартість проекту:

$$NPV = (152736/(1+0,1)^1 + 202375/(1+0,1)^2 + 294014/(1+0,1)^3) - 45000 = 482000 \text{ грн.}$$

Величина чистої приведеної вартості позитивна, тобто $NPV > 0$, це означає, що проект можна реалізувати.

Розрахуємо також чистий поточний ефект інноваційного проекту за різними ставками дисконту, результати наведемо у таблиці 4.7.

Таблиця 4.7

Чистий поточний ефект нового туру «Індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль)» за різними ставками дисконту

Ставка дисконту, %	10	15	17	18
Чистий поточний ефект NPV, грн	482000	434157,4	416954,9	408725,8

Джерело: власні розрахунки

Розрахуємо індекс рентабельності проекту:

$$PI = 527000 / 45000 = 11,7$$

Як показує індекс дохідності (PI), реалізація туру дасть змогу отримувати 11 грн 07 коп. приведеної вартості грошового потоку в розрахунку на кожен гривню інвестованих в новий тур коштів. Отже, проект дуже вигідний.

Розрахуємо період окупності туру

$$\sum PV = 527000 / 3 = 175666 \text{ грн}$$

$$n = 45000 / 175666 = 0,25 \text{ року}$$

Отже, період окупності нового туру за приблизним розрахунком складе 2,5 місяців.

Оцінивши економічну ефективність нового туру промислового туризму «Індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль)», зазначаємо, що він є достатньо вигідним, з невеликим строком окупності.

Висновки до 4 розділу

В 4 розділі, згідно Програми розвитку промислового туризму (напрямок 1-й, пункт 1.3. Проведення конкурсів "Кращий індустріальний маршрут", "Краща виробнича екскурсія", "Краща анімаційна програма на індустріальному підприємстві"), пропозиція якої прозвучала в 3 розділі, як в Дніпропетровській області, так і, зокрема в м. Кривий Ріг, де найбільше представлено об'єктів промислового туризму, запропоновано шляхи формування ефективної структури управління розвитком промислового туризму за рахунок створення системи туристично-екскурсійних маршрутів.

Запропоновані два тури (промисловий тур в Кривому Розі та індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль)). Дані тури можуть бути запропоновані туристичними операторами м. Кривий Ріг, як сучасні конкурентоспроможні пропозиції. Розрахунки показали, що дані тури є ефективними і можуть бути запропоновані на ринку туристичних послуг.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Промисловий туризм – це організація турів на діючі (або ті, що колись діяли) промислові підприємства та місця народних промислів, з метою задоволення пізнавальних, наукових, професійних, ділових, культурологічних та інших потреб. З кожним днем ритм життя пропонує нам розширювати коло своїх інтересів та вподобань. Тож сучасні мандрівники все більше уваги приділяють не пасивному відпочинку, а пригодницькому, культурно-освітньому, науково-пізнавальному. Так промисловий туризм надає можливість пізнати суть та особливості функціонування підприємств, заводів, станцій та відчинити двері у світ, доступ до якого раніше був засекреченим.

За походженням об'єкти промислового туризму доволі різноманітні, але основоположне значення мають: промислові будівлі та споруди; техногенні форми рельєфу; машинне устаткування та обладнання. Водночас об'єктами промислового туризму можуть бути лише ті, які становлять техногенну цінність, стали надбанням індустріальної цивілізації, до того ж всі ці об'єкти повинні бути безпосередньо включені до процесу виробництва.

Зростаючий останнім часом попит відвідувачів на промислові об'єкти, визначає зацікавленість туристів до різного роду процесів виробництва, технологій, історичних часів зародження конкретного промислу.

Аналіз динаміки ринку туристичних послуг в Дніпропетровській області протягом 2014 – 2018 рр. засвідчив, що туризм – сфера, яка приносить не лише доходи, але й має великий потенціал для розвитку. Володіючи значними природними ресурсами, вдалим географічним розташуванням, достатньою кількістю туристичних атракцій, маючи висококваліфікований персонал, долаючи інфраструктурні та інвестиційні проблеми, туризм на Дніпропетровщині може розвиватися швидкими темпами, тим самим підвищуючи не лише свою рентабельність, але й результативність суміжних з ним сфер. Однак занедбаність об'єктів туристичної спадщини, нераціональність у використанні наявних природних

ресурсів, відсутність інвестицій у розвиток не лише інфраструктури, але й туризму в цілому, відтік персоналу за кордон, низька зацікавленість мешканців області подорожувати своїми і сусідніми громадами, тобто розвивати внутрішній туризм, є стримуючими факторами розвитку туризму в області.

В основному туристам буде цікавий промисловий туризм в м: Кривий Ріг, помилуватись «марсіанськими» пейзажами залізничних кар'єрів, відвідати гірничо-видобувні підприємства, зазирнути на металургійний комбінат-гігант. У місті розробили 80 індустриальних маршрутів, охочих пройти ними більше

П'ять об'єктів Кривого Рогу увійшли до європейського маршруту індустриальної спадщини: це два об'єкта на меткомбінаті, два кар'єри – Південного та Інгулецького комбінатів та скансен гірничої техніки Північного комбінату. Інтерес туристів зростає, промислові підприємства стають все більш відкритими для співпраці.

В той же час, задля вдалого розвитку туристичного продукту Дніпропетровщині потрібна підтримка, реставрація, реконструкція, відновлення існуючих «якірних» об'єктів за кожним з напрямів концепту «локації – будівлі, історичні об'єкти – місця транспортного сполучення», а також створення нових «якірних» об'єктів. По-друге, розвиток туристичного простору повинен передбачати якісне облаштування основної туристичної осі – «автотранспортні зупинки – залізничний вокзал – аеропорт». По-третє, ефективна промоція територій громад та їх туристичного продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках неможлива без наполегливої рекламної кампанії. Розвиток туристичної діяльності в громадах Дніпропетровської області вимагає створення конкурентоспроможного локального туристичного продукту формування його іміджу за допомогою використання комунікаційно-інформаційного простору, підтримки малого та середнього бізнесу у туристичній сфері.

Дослідження показали, що одним з міст Дніпропетровської області і міст

України, де найбільше сконцентровано об'єктів, які можуть зацікавити не тільки промисловців, бізнесменів, але й туристів, є місто Кривий Ріг, що володіє низкою унікальних, у тому числі всесвітньо відомих, промислових підприємств та може запропонувати потенційним туристам знайомство з потужним гірничо-металургійним комплексом, що є найбільшим на Дніпропетровщині та в Україні. Ураховуючи зазначене доцільно говорити про перспективність розвитку вказаного напрямку в місті.

Проблеми розвитку промислового туризму на Криворіжжі нерозривно пов'язані з тим, що місто фактично невідоме як центр промислового туризму та недостатньо позиційоване на туристичному ринку країни. На даний час маркетинг туристичного потенціалу Кривого Рогу, одного з найбільших міст Дніпропетровщини, не проводиться, місто не здійснює рекламних заходів і не має запланованих на національному рівні рекламних кампаній для зарубіжного ринку.

В роботі запропонована Програма розвитку промислового туризму в місті, в процесі реалізації якої планується досягти таких результатів: визначення об'єктів міста, які мають унікальне значення, узгодження з їх власниками можливості та порядку використання в туристичних цілях; створення сучасної інфраструктури промислового туризму, маркетинг туристичних можливостей міста; забезпечення кваліфікованими кадрами сфери промислового туризму; розробка туристичного логотипу й бренду для промоції Кривого Рогу як місця для якісного відпочинку та дозвілля; - збільшення надходжень до бюджету міста; створення додаткових робочих місць; гарантування безпеки туристів. Здійснена оцінка вартості Програми розвитку промислового туризму в м. Кривий Ріг. Очікувані результати Програми - бюджет Програми на 2022-2027 рр. складе 571 128 грн. Дослідження показують, що даний процес дасть , як економічний, так і соціальний ефект.

В 4-му розділі, згідно Програми розвитку промислового туризму

(напрям 1-й, пункт 1.3. Проведення конкурсів "Кращий індустріальний маршрут", "Краща виробнича екскурсія", "Краща анімаційна програма на індустріальному підприємстві"), пропозиція якої прозвучала в 3 розділі, як в Дніпропетровській області, так і, зокрема в м. Кривий Ріг, де найбільше представлено об'єктів промислового туризму, запропоновано шляхи формування ефективної структури управління розвитком промислового туризму за рахунок створення системи туристично-екскурсійних маршрутів.

Запропоновані два тури (промисловий тур в Кривому Розі та індустріальний логістичний тур в м. Тель-Авів (Ізраїль). Дані тури можуть бути запропоновані туристичними операторами м. Кривий Ріг, як сучасні конкурентоспроможні пропозиції. Розрахунки показали, що дані тури є ефективними і можуть бути запропоновані на ринку туристичних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агалаков Н.М. Рекреационный бизнес и основные факторы обеспечения его конкурентоспособности (на примере туризма) / Н.М. Агалаков // Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу та освіти в сучасних економічних умовах : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 лют. 2013 р. : у 3 тт. – Т. 3 – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2013. – С. 78-82.
2. Андрушенко В. Ю. Значення та розвиток територіально-рекреаційної системи завдяки туризму / В. Ю.Андрушенко // Розвиток економічної системи в умовах глобалізації: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2014. – С.87-90.
3. Афанасьєв О.Є. Промисловий туризм на Дніпропетровщині: напрями, перспективи та досвід використання / О. Є. Афанасьєв // Минуле, сучасне та майбутнє туризму Дніпропетровщини: Матеріали обласної відкритої туристсько-краєзнавчої конференції. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 88-90.
4. Афанасьєв О.Є. Світовий досвід розвитку промислового туризму та його перспективи на Дніпропетровщині / О. Є. Афанасьєв // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали II всеукраїнської наукової конференції. – К.: ДАКККиМ, 2007. – С.205-211.
5. Бакурова А.В. Оцінка рекреаційної привабливості регіону / А.В. Бакурова, Д.В. Очеретін // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. – Вип 183. – Том III. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – С. 617-622.
6. Бейдик О. О. Індустріальна спадщина: світовий та національний вимір / О. О. Бейдик, В. І. Новикова // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали III Міжнар. наук. конф. (м. Кривий Ріг, 1–4.10.2008). – Ч.1. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – С. 24-29.
7. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України:

методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.

8. Бережна І. В. Деякі аспекти теоретичних підходів до оцінки рекреаційного потенціалу Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74375/04-Berejna.pdf>.

9. Биркович В. І. Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу регіонів України / В. І. Биркович // Статистика України. – 2006. – № 3 (34). – С. 83-86.

10. Букреев И.А. Формирование и реализация рекреационного потенциала региона / И.А. Букреев // Культура народов Причерноморья. – 2012. – №209. – С. 19-22.

11. В Днепропетровской области туристов принимают 40 украинских усадеб // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/65752/>.

12. Волошина В. В. Екологічний туризм як перспективний напрям розвитку туристичної індустрії на Дніпропетровщині / В. В. Волошина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdpu.edu.ua/confgeog/doku.php>.

13. Всесвітня туристична організація. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unwto.org/>.

14. Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dneprstat.gov.ua/>.

15. Горбаль У. Рекреаційний потенціал як об'єкт наукового аналізу в суспільній географії / У. Горбаль // Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2007. – Вип.34. – С.52-55.

16. Гринькевич О. С. Удосконалення оцінки конкурентоспроможності туристичного продукту регіону / О. С. Гринькевич, М. М. Біль // Регіональна економіка. – 2009. – №4(54). – С. 40-46.

17. Давиденко І. В. Основні компоненти туристично-рекреаційного потенціалу / І. В. Давиденко // Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі: матеріали міжнар. наук.-практ.

конф. – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. – Ч. 2. – С. 49-52.

18. Денисик Г. І. Кривбас – унікальний полігон для вивчення промислових ландшафтів України / Г. І. Денисик // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С. 89-91.

19. Дніпропетровськ: минуле і сучасне / А.К. Фоменко, М.П. Чабан, В.І. Лазебник та ін. – Д.: ВАТ «Дніпрокнига», 2001. – 584 с.

20. Дніпропетровський обласний центр з охорони історико-культурних цінностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docop.dp.ua/>.

21. Дніпропетровщина: сім туристичних родзинок «нетуристичного» краю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29989296.html>.

22. Дніпропетровщина у цифрах у 2018 році. – Днвпро, 2019. – 166 с.

23. ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація». К: Держспоживстандарт України, 2004. – 18 с.

24. Дук Н.М. Оцінка і картографування туристично-рекреаційного потенціалу регіону / Н.М. Дук, І. В. Лобанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/duk.htm.

25. Екологічний паспорт Дніпропетровської області (2018) / http://www.menr.gov.ua/docs/protection1/dnipropetrovska/Dnipropetrovska_ekopassport_2013.pdf https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2018.pdf.

26. Звіт про конкурентоспроможність подорожей та туризму. Доповідь 2019 Всесвітній економічний форум. – 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019> (дата звернення 15.03.2020).

27. Зеленская Л. И. Пути увеличения туристического потенциала региона (на примере Днепропетровской области) / Л.И. Зеленская // Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері). – 2007. – №11. – С.19-22.

28. Зеленська Л. Рекреаційна оцінка прибережних природних та історико- культурних ландшафтів м. Дніпропетровська та його околиць із залученням річкового транспорту / Л. Зеленська // Взаємодія транспорту і туризму: тенденції, проблеми, перспективи. Зб. наук. праць. – К.: Принт-центр, 2012. – С. 140-146.

29. Зелінський І. Про статистичну оцінку рекреаційно-оздоровчого забезпечення населення в регіоні / І. Зелінський // Комплексна оцінка соціально-економічного розвитку регіонів України: основи методології і апробаційні розрахунки: Регіональна економіка. Додаток “Регіони України. Економіко-статистичні порівняння”. – 2001. – № 2. – С. 26-38.

30. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. / Відомості Верховної Ради України. – Київ, 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

31. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження // ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. – Київ, 2017. – 108 с.

32. Кабінет міністрів України. Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/>.

33. Казакова Т. А. Екскурсії в шахту – перспективний напрямок розвитку техногенного туризму / Т. А. Казакова // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С. 124-127.

34. Казакова Т. А. Екологічний туризм в індустріальних регіонах / Т. А. Казакова // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: матер. IV Міжнар. наук-практ. конф. – Вип. 5. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – С. 281-287.

35. Казакова Т. А. Потенціал гірничопромислових ландшафтів Кривбасу для цілей спортивного туризму / Т. А. Казакова // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: матер. IV Міжнар. наук-практ. Конф. – Вип. 4. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. –

С. 55-61.

36. Казакова Т. А. Спелестологічні ресурси Кривбасу як об'єкти для екстремального туризму / Т. А. Казакова // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства. Зб. тез міжвуз. наук. конф. – Умань: УДАУ, 2009 – С. 74-76.

37. Казаков В. Л. Кар'єри. Відвали. Провали // Краєзнавство. Географія. Туризм. – № 45. – 2005. – С. 16-23.

38. Казаков В. Л. Потенціал Криворіжжя для цілей екстремальних видів туризму / В. Л. Казаков // Географічні дослідження Кривбасу. Матер. кафедральних наук.-дослід. тем. – Кривий Ріг: Видавничий центр, 2009. – С. 45- 49.

39. Казаков В. Л. Техногенний туризм в системі природокористування / В. Л. Казаков, І. І. Мещанін, Т. А. Казакова, О. Й. Завальнюк // Екологія та раціональне природокористування. Зб. наук. праць. – Суми: СумДПУ, 2006. – С. 221-229.

40. Кіптенко В. К. Продукт туристичної території / В. К. Кіптенко // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 9. – С. 119-124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2010_9_24.

41. Конституція України / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

42. Корнева Д. А. Формирование туристической инфраструктуры на промышленных территориях / Д. А. Корнева // Вісник ДІТБ. – 2012. – №16. – С.103-108.

43. Кузик С.П. Географія туризму : навчальний посібник / С.П. Кузик. – Київ : Знання, 2011. – 271 с.

44. Кулеш В.Г. Перспективи розвитку промислового туризму в світі та Україні / В.Г. Кулеш // Вісник ДІТБ. – 2010. – №14. – С.90-95.

45. Кулеш В.Г. Промисловий туризм як основа формування туристичного бренду індустріального регіону / В.Г. Кулеш // Вісник ДІТБ. – 2012. – №16. – С.109-114.

46. Лакомова Е. Й. Индустриальный ландшафт Кривбасса и его туристический потенциал / Е. Й. Лакомова // Ученые записки Таврического национального университета им. Вернадского. Серия География. – 2010. – Том 23 (62). – № 3. – С. 227-231.
47. Лісовий кодекс України. – К.: Мін. лісгосп України, 1994. – 56 с.
48. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України: Навч. посіб. / О.О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – Київ: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
49. Манюк В. В. Система регіональних ландшафтних парків Дніпропетровщини: критерії формування та пріоритети в режимі. / В. В. Манюк // Вісник Дніпропетровського університету. – № 3/2. – Т.17. – Серія: Геологія. Географія. – Дніпропетровськ.: Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2009. – С. 122-130.
50. Мацола В. І. Формування і розвиток рекреаційно- туристичного комплексу Закарпатської області [Текст] : дис... канд. екон. наук: 08.10.02 / Мацола В. І. – Ужгород, 1996. – 176 с.
51. Мешко Н. П. Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку: Монографія / Н. П. Мешко, В. Є. Редько, О. П. Крупський та ін. – Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2016. – 321 с.
52. Мешко Н. П. Розвиток промислового туризму як напрям у міжнародному туристичному іміджі Дніпропетровського регіону / Н.П. Мешко, К.В. Карплюк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». – 2015. – Вип.7. – С.40-47.
53. Міністерство культури, молоді та спорту України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/>.
54. Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства: монографія / За ред. Г.П. Скліяра. Полтава: ПУЕТ, 2015. – 372 с.
55. На Дніпропетровщині розвиватимуть археологічний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://adm.dp.gov.ua/news/na-dnipropetrovshchini-rozvivatimut-arheologichnij-turizm>.

56. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. – Львів: НАН України. – ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.

57. Необычный эко-отель возле Днепропетровска [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prohotelia.com.ua/2012/07/friend-house/>.

58. Об'єкти культурної спадщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://adm.dp.gov.ua/dniprooda/pro-oda/departamenti-ta-upravlinnya/upravlinnya-kulturi-nacionalnostej-i-religij/obyekti-kulturnoyi-spadshini>.

59. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2017 року : стат. бюлет. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. К. : Державна служба статистики України, 2017. 55 с.

60. Офіційний веб-сайт Дніпропетровської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm.dp.ua>.

61. Осипенко К. В. Методика оцінки конкурентних переваг туристичної привабливості регіону [Текст] / К. В. Осипенко // Формування і реалізація стратегії розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за наук. ред. О. В. Булатової. – Маріуполь : МДУ, 2013. – С. 49-62.

62. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 262 с.

63. Памятники археологии Днепропетровска в контексте истории и жизни современного города // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://museum.dp.ua/article0008.html>.

64. Пацюк В. С. Аналіз ставлення мешканців Криворіжжя до туризму / В. С. Пацюк // Географічні дослідження Кривбасу. Вип. 5. – Кривий Ріг: КДПУ, 2010. – С. 169-173.

65. Пацюк В. С. Особливості становлення індустріального туризму на туристичному ринку України / В. С. Пацюк // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – Серія «Географія». – 2010. –

№ 57. – С. 47- 49.

66. Петриківка. Офіційний Інтернет-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://petrykivka.dp.ua/>.

67. Приварникова І.Ю. Туристична інфраструктура для створення умов ековідпочинку та розвитку зеленого туризму в промислово орієнтованих регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/322821676_Turisticna_infrastruktura_dla_svorennia_umov_ekovidpocinku_ta_rozvitku_zelenogo_turizmu_v_promislovo_orientovanih_regionah.

68. Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України / Відомості Верховної Ради України [Текст]. 2004. №13. Ст. 180.

69. Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 145-р від 27.01. 2010 р. / Законодавство України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

70. Програма розвитку туризму у Дніпропетровській області на 2014-2022 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oblrada.dp.ua/region-programmes> (дата звернення 18.01.2020 р.).

71. Про курорти. Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dp_20010711_805.html.

72. Промышленный туризм – новая и бесконкурентная ниша / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/businessman/promyshlennyj-turizm-novaja-i-beskonkurentnaja-nisha-222036/>.

73. Про схвалення Концепції розвитку санаторно-курортної галузі: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 231-р від 23.04.2003 р. / Офіційний вісник України [Текст]. – 2003. – №17. – С. 122.

74. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”. Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

75. Про туризм: Закон України / Відомості Верховної Ради України

(ВВР). 1995. – №31. – Ст.241 (в редакції від 04.08.2011).

76. Радченко Е. Є. Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону / Е. Є.Радченко // Електронне наукове фахове видання “Ефективна економіка” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/214.pdf.

77. Редько В. Є. Перспективи паркового туризму в Дніпропетровській області / В. Є. Редько // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: серія: економіка і менеджмент:збірник наук. праць. – Одеса, 2015. – В. 13. – С. 59-62.

78. Розвиток туристичного бізнесу регіону: Монографія / ред.: І.М. Школа. – Чернівці: Книги-XXI, 2010. – 291 с.

79. Сагалакова Н. О. Характеристика туристичного продукту як специфічного об'єкту ціноутворення / Н. О. Сагалакова // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 17. – С. 27-33.

80. Свірідова Н. Д. Роль та значення індустріального туризму для соціально-економічного розвитку регіону / Н. Д. Свірідова. – Український часопис – XXI, 2010. – № 9-10. – С. 30-32.

81. Святохо Н.В. Концептуальные основы исследования туристического потенциала региона / Н.В. Святохо // Экономика и управление. – 2007. – №2. – С.30-36

82. Синютка О. М. Метрополійні функції основних регіональних центрів України: оцінка рівня реалізації / О. М. Синютка // Стратегічні пріоритети. – № 1 (34). – 2015. – С.90-94.

83. Старушенко Г. Інформаційно-комунікаційне забезпечення інноваційного розвитку Дніпропетровського регіону: стан, тенденції, проблеми розвитку / Г. Старушенко, В. Чекін // Управління інноваціям розитком територій : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпропетровськ, 30 жовт. – 30 листоп. 2015 р. / за заг. ред. Ю. П. Шарова. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2015. – С. 244-248 с.

84. Статистичний атлас України, 2018. Дніпропетровська область

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/dw_region.pdf.

85. Статистичний щорічник Дніпропетровської області. 2018. Інфографіка. – Дніпро, 2019. – 30 с.

86. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2018 рік. – Дніпро, 2019. – 404 с.

87. Статистичний щорічник України за 2018 рік / Державна служба статистики України: за ред. І. Є. Вернера / відп. за вип. О.А. Вишневська. – Житомир: ТОВ “Бук Друк”, 2019. – 482 с.

88. "Стоунхендж" і палеовулкан: Дніпропетровщина робить ставку на археологічний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2785690-stounhendz-i-paleovulkan-dnipropetrovsina-robit-stavku-na-arheologicnij-turizm.html>

89. Стратегічний план розвитку міста Дніпропетровська до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mled.org.ua/media/docs/0_SP_Dnipropetrovsk_fin_Ukr.pdf.

90. Стратегія розвитку Дніпропетровської області – 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dp.tax.gov.ua/data/files/249110.pdf>.

91. Стан і нові можливості соціально-економічного розвитку Дніпропетровської області : монографія / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. – 276 с.